

Werk en winst

De belangstelling voor doeleinden van economische politiek heeft nogal eens een fluctuerend karakter. Na de respectieve hausses in de belangstelling voor milieu- en grondstoffenproblematiek, het energievraagstuk en de inkomensverdeling is het thans de volledige werkgelegenheid, die de gemoederen van economen het meest bezighoudt. Dit wil uiteraard niet zeggen dat er in het verleden geen aandacht was voor volledige werkgelegenheid en evenmin dat er nu geen aandacht zou zijn voor de andere genoemde doeleinden. Ik schrijf opzettelijk „volledige werkgelegenheid” en geen „volwaardige werkgelegenheid”, omdat het kwantitatieve aspect sterk de boventoon voert boven het kwalitatieve.

Dit bleek overigens ook al uit de nota *Selectieve groei* waarin, ondanks fraaie volzinnen over het rekening houden met allerlei „facetten”, niet kon worden verheld, dat het de volledige werkgelegenheid was, die, als het erop aankwam, de meeste zorgen baarde. En dat is zeker zo, nu uit recente uitlatingen van het Centraal Planbureau moet worden opgemaakt dat schattingen van 150.000 werklozen in 1980 als zeer optimistisch moeten worden gekenschetst. Inclusief conjuncturele werkloosheid moeten we misschien wel rekenen met het dubbele.

Onder economen is er geen gebrek aan theorieën over factoren die de hardnekkige werkloosheid (mede) veroorzaken. In grote lijnen zijn er twee richtingen te onderscheiden: zij die de uiteindelijke oorzaak zoeken in de stagnerende afzet en groei en zij die de oorzaak zoeken aan de produktiekant: de oplopende reële arbeidskosten, de te kort schietende rendementen enz. Uiteraard is dit onderscheid ietwat kunstmatig, want het is algemeen bekend dat in de economie alles met alles samenhangt.

De overgrote meerderheid van de economen is echter in navolging van het CPB van mening dat de belangrijkste oorzaken van de huidige werkloosheid moeten worden gezocht aan de produktiekant. Van verzadiging kan naar hun mening geen sprake zijn. Zij wijzen daarbij op grote onbevredigde behoeften die nog bestaan, bijv. op het gebied van stadsvernieuwing en milieuverbetering, terwijl ook de strijd om reële loonsverhoging als bewijs voor het bestaan van onbevredigende behoeften wordt aangevoerd.

Tot zover de overeenstemming over de oorzaken van de kwaal. Ook over de remedie is er een zekere mate van overeenstemming: de investeringen in vaste activa moeten omhoog en daarvoor is het noodzakelijk dat de rendementen toenemen. In rapporten van deskundigen lijkt het allemaal zeer eenvoudig.

Maar daarmee is nog niet alles gezegd. In de macro-economie behoort het niveau van de investeringen tot één van de moeilijkst te verklaren en te voorspellen grootheden. En op bedrijfstaks- of microniveau spelen zulke uiteenlopende factoren een rol in het investeringsgedrag, dat daarop nauwelijks een beleid is af te stemmen. Drie factoren zijn in elk geval van belang in de investeringsrelatie: 1. rendementen, noodzakelijk als beloning voor het ondernemingsrisico en voor de financiering van nieuwe investeringen; 2. afzetmogelijkheden; 3. verwachtingen, met name ten aanzien van inflatie en het conjunctuurverloop.

Het was interessant dat op de Diëns 1977 van de Kring van Amsterdamse Economen (KAE) over werkloosheid drie economen waren uitgenodigd die elk voor zich

op één van deze drie factoren in het bijzonder nadruk legden.

Prof. Van den Beld (CPB) gaf nog eens de bekende Planbureau-visie weer, waarin de reële arbeidskosten centraal staan. Weliswaar spelen ook de bestedingen een rol, maar volgens hem mag geen heil worden verwacht van stimulering van de overheidsinvesteringen. Na 5 jaar zou een toename van de overheidsinvesteringen met f. 1 mrd. weliswaar 10.000 arbeidsplaatsen scheppen, maar dekking van deze uitgavenstijging door een incidentele verzwaren van de indirecte belastingen zou door afwenteling en indexering elders een nadelig effect op de werkgelegenheid hebben van 30.000 manjaren. Dekking door stijging van directe belastingen met f. 1 mrd. zou 15.000 à 20.000 arbeidsplaatsen kosten. Van den Beld wees op het dilemma van de beleidsmakers, dat stimulering van de overheidsinvesteringen sneller werkt dan verlaging van de reële arbeidskosten, waarvan het gunstige effect bijv. niet binnen één kabinetsperiode merkbaar is.

Prof. De Galan erkende als lid van de Commissie Economische Deskundigen van de SER uiteraard ook de centrale betekenis van de stijging van de reële arbeidskosten, maar hij bracht toch enige nuancering aan op de uitermate harde uitspraken van de Commissie. Zo zou de noodzakelijke verhoging van de winst gepaard moeten gaan met meer medezeggenschap van de werknemers en zouden de investeringen van de bedrijven moeten worden getoetst, bijv. aan hun effect op het aantal arbeidsplaatsen. Daarnaast kunnen zijns inziens de collectieve bestedingen bijdragen tot een daling van de werkloosheid als er binnen de overheidsuitgaven een verschuiving plaatsvindt van de materiële (= lonen, salarissen) naar de niet-materiële bestedingen (= investeringen van de overheid). De laatste jaren zijn deze relatief gedaald. Volgens Prof. De Galan moet enige jaren uit alle macht worden geprobeerd of volledige werkgelegenheid haalbaar is met orthodoxe maatregelen. Lukt dit niet, dan zal de oplossing moeten worden gezocht in herverdeling van arbeid, vervroegde pensionering, arbeidstijdverkorting enz.

De Nederlandse monetarist Prof. Korteweg pleitte voor een vaste geldgroeiregel, een vaste norm voor de stijging van de overheidsuitgaven en een vaste norm voor de stijging van de lastendruk, zodanig dat het begrotingstekort als percentage van het nationaal inkomen constant blijft. Daarmee zou de inflatie worden uitgebannen en het gedrag van de overheid voorspelbaar worden, waardoor fluctuaties in de bestedingen zouden worden gedempt. De verminderde onzekerheid op deze punten zou bij ondernemers de geneigdheid tot investeren doen toenemen.

Alle drie sprekers stemden erin overeen dat zij een verbetering van de rendementen een noodzakelijke voorwaarde achtten voor verbetering van de werkgelegenheidssituatie, maar geen van hen kon enige zekerheid geven, dat het ook een voldoende voorwaarde was. Daarom plaatsten zij de accenten verschillend.

Soms lijken economen een beetje op apothekers die een pil tegen een gevreesde ziekte hebben gevonden, maar nog niet weten, hoe en in welke hoeveelheden die moet worden toegediend en welke vervelende bijverschijnselen er zijn.

Inhoud

<i>Drs. L. van der Geest:</i>	
Werk en winst	481
Column	
Regionale nota en Randstad, door <i>Drs. P. A. de Ruiter</i>	483
<i>Prof. Dr. C. J. Rijnvos:</i>	
Monetaire dialoog. Kanttekeningen bij het jaarverslag van De Nederlandsche Bank over 1976	484
<i>Prof. Dr. Th. van de Klundert:</i>	
Het Centraal Economisch Plan 1977	490
<i>Dr. J. H. C. Lisman:</i>	
Aanval op het kwartje	495
<i>Dr. P. M. van Nieuwenhuizen:</i>	
De positie van de zelfstandige ondernemers in de detailhandel	496
Nogmaals Mont Pelerin Society	498
Mededeling	498
Ingezonden	
Consumptief krediet, door <i>Drs. C. J. Schotsman</i> met naschrift van <i>Drs. R. A. R. van den Bosch</i>	499
Maatschappijspiegel	
Werkloosheid en het vrije ondernemerschap, door <i>Drs. L. Faase</i>	500
Boekennieuws	
J. D. A. Cuddy: International price indexation, door <i>Drs. K. A. Koekkoek</i>	503

De verkiezingen zijn voorbij, maar op ESB kunt u nog stemmen.

Hierbij geef ik mij op voor een abonnement op *Economisch Statistische Berichten*.

NAAM:

STRAAT:

PLAATS:

Evt.: no. collegekaart (studentenabonnement):

Ingangsdatum:

Ongefrankeerd opzenden aan*: ESB,
Antwoordnummer 2524
ROTTERDAM

Handtekening:

*Dit adres alleen gebruiken voor opgeven van abonnementen.

Redactie

Commissie van redactie: H. C. Bos, R. Iwema, L. H. Klaassen, H. W. Lambers, P. J. Montagne, J. H. P. Paelinck, A. de Wit.
Redacteur-secretaris: L. Hoffman.
Adjunct-redacteur-secretaris: L. van der Geest.

Adres: Burgemeester Oudlaan 50, Rotterdam-3016: kopij voor de redactie: postbus 4224.
Tel. (010) 14 55 11, toestel 3701.
Bij adreswijziging s.v.p. steeds adresbandje meesturen.

Kopij voor de redactie: in tweevoud, getypt, dubbele regelafstand, brede marge.

Abonnementsprijs: f. 130,— per kalenderjaar (incl. 4% BTW): studenten f. 88,40 (incl. 4% BTW), franco per post voor Nederland, België, Luxemburg, overzeese rijkdelen (zeepost).
Abonnementen kunnen ingaan op elke gewenste datum, maar slechts worden beëindigd per ultimo van een kalenderjaar.

Betaling: Abonnementen en contributies (na ontvangst van stortings/giro-acceptkaart) op girorekening no. 122945, of op bankrekeningno. 25.50.56.877 van Bank Mees & Hope NV, Coolsingel 93, Rotterdam, t.n.v. Economisch Statistische Berichten te Rotterdam.

Losse nummers: Prijs van dit nummer f. 3,— (incl. 4% BTW en portokosten).
Bestellingen van losse nummers uitsluitend door overmaking van de hierboven vermelde prijs op girorekening no. 122945 t.n.v. Economisch Statistische Berichten te Rotterdam met vermelding van datum en nummer van het gewenste exemplaar.

Advertentieverkoop:

Roelantsj EPR
Postbus 7021
Den Haag
Telefoon (070) 68 17 75 | 23 41 03
Telex 33101

Stichting
Het Nederlands Economisch Instituut

Adres: Burgemeester Oudlaan 50, Rotterdam-3016; tel. (010) 14 55 11.

Onderzoekafdelingen:

Arbeidsmarktonderzoek
Balanced International Growth
Bedrijfs-Economisch Onderzoek
Economisch-Technisch Onderzoek
Vestigingspatronen
Macro-Economisch Onderzoek
Projectstudies Ontwikkelingslanden
Regionaal Onderzoek
Statistisch-Mathematisch Onderzoek
Transport-Economisch Onderzoek

Regionale nota en Randstad

De Randstad komt er maar bekaaid af in de *Nota Regionaal sociaal-economisch beleid 1977-1980* van minister Lubbers en minister Boersma. De erkenning dat de Randstad Holland te zien is „als een belangrijke motor voor de landelijke economie” (blz. 44) veronderstelt maatregelen, die kunnen helpen die motor draaiende te houden. Lees je wat vervolgens aan beleidsinstrumenten wordt gepresenteerd, dan ontcom je niet aan de indruk dat het instrumentarium vrijwel uitsluitend gericht blijft op de traditionele stimuleringsgebieden.

De regionale nota zou consequenter conclusies hebben moeten trekken uit de accentverlegging in de eerder uitgebrachte Verstedelijkingsnota. Daarin immers krijgt het Westen enig eerherstel, in die zin dat de belangrijke betekenis van de Randstad en het grootstedelijke milieu erkenning krijgt, ook in economisch opzicht.

Regionaal-economisch inrichtingsbeleid moet een lange-termijnbeleid zijn dat, gevoed door duidelijke prognoses over toekomstige regionale en sectorale ontwikkelingen bij ongewijzigd beleid, zich niet alleen richt op de probleemgebieden van vandaag, maar ook op grond van een analyse van de mogelijke onevenwichtigheden in andere regio's problemen dáár probeert te voorkomen. Niets hiervan echter in de regionale nota.

Allereerst ontbreekt recent cijfermateriaal over de regionaal-economische ontwikkelingen. Het CBS kan geen gegevens over regionaal-economische indicatoren na 1970 leveren. Dat is niet de schuld van het CBS, maar van achtereenvolgende regeringen, die onvoldoende het belang inzagen van de noodzaak over recent regionaal cijfermateriaal te kunnen beschikken. Hoe kan je echter voorzien in de behoefte „doelbewust de sterke en zwakke kanten van het regionale vestigingsklimaat te identificeren” (blz. 43 van de regionale nota), als je die cijfers niet hebt?

De regionale nota is voorts zeer onevenwichtig in de aandacht die aan de verschillende landsdelen wordt geschonken. Uitvoerige beschouwingen over de probleem- en stimuleringsgebieden en de daarvoor bestemde instrumenten, teleurstellend weinig belangstelling voor het Westen. Hetgeen tot de conclusie moet leiden dat in het regionaal-economisch beleid het curatieve aspect de boventoon blijft voeren en het preventieve slechts zeer mondjesmaat aandacht krijgt.

Heel duidelijk blijkt dit uit de bijna volstrekte afwezigheid van stimuleringsmaatregelen voor het Westen. Hoewel het op zich verheugend is dat voor een meer genuanceerde opstelling wordt gekozen ten aanzien van het spreidingsbeleid, klinkt toch weinig begrip door voor de dreigende problemen van het Westen. Als je passages in de nota leest over de dalende werkgelegenheid in het gebied rond Amsterdam en het Rijnmondgebied (blz. 18) en over de weerslag van de problemen in de scheepsbouw voor de werkgelegenheid in het Waterweggebied (blz. 63), dan vraag je je af of dergelijke constatering wel met elkaar in verband worden gebracht. Zouden zij dan niet tot de conclusie moeten leiden dat hier een ernstig toekomstig werkloosheidsprobleem dreigt, zeker in het Rijnmondgebied waar het werkloosheidspercentage steeds dichterbij de buurt van het landelijk gemiddelde komt? Moet dan niet tijdig vervangende werkgelegenheid worden gecreëerd, althans voorwaarden worden geschapen die zulks vergemakkelijken?

Zo bezien rijst twijfel over de noodzaak om, naast de vele reeds bestaande financiële stimulansen voor investeren buiten de Randstad, in de Wet investeringsrekening nog eens regionale toeslagen in te voeren, die ook weer alleen buiten de Randstad van kracht

zullen zijn. In feite komt dit neer op het langs een omweg weer binnenhalen van de vorig jaar opgeschorte SIR-heffing.

Plezierig is het te lezen dat groeikerken, ook al liggen ze in het Westen, in aanmerking kunnen komen voor de „subsidiemogelijkheid in bijzondere gevallen een EZ-bijdrage te verlenen in de totstandkoming van een enkel belangrijk infrastructuurwerk ter ontsluiting van bedrijfsterrinen” (blz. 108). Maar waarom deze mogelijkheid niet uitgebreid tot die plaatsen of gebieden waar straks vervangende werkgelegenheid dringend nodig zal zijn, met name om de ontslagen in de scheepsbouw te kunnen opvangen?

Het wordt bijvoorbeeld door alle betrokkenen als uiterst bizar ervaren dat, waar in de afgelopen jaren vele honderden miljoenen gulden zijn gepompt in alle mogelijke werkgelegenheidsobjecten in de traditionele probleemgebieden, het vandaag niet lukt om de financiering rond te krijgen van een nog ontbrekend bedrag van ruim f. 11 mln. voor de verkeersontsluiting van een industriepark in Ridderkerk, dat straks vervangende werkgelegenheid kan scheppen in het centrum van een belangrijk scheepsbouw- en metaalgebied. Voor verzoeken om financiële steun hiervoor bleef de regering tot dusver doof.

Conclusie: van de door de Verstedelijkingsnota bepleite heroriëntatie op de economische positie van de Randstad blijkt bitter weinig uit de regionale nota.

A handwritten signature in dark ink, appearing to read 'P. A. de Ruiter'.

Monetaire dialoog

Kanttekeningen bij het jaarverslag van De Nederlandsche Bank over 1976

PROF. DR. C. J. RIJNVOS*

Ieder jaar — in de tweede helft van april — verschijnt het jaarverslag van De Nederlandsche Bank. Direct daarna publiceren dag- en weekbladen hun beschouwingen naar aanleiding van deze economische-monetaire topic. Enkele weken later volgen vaktijdschriften met een diepgaander commentaar. Voor de auteurs van laatstgenoemde reacties — althans voor hen in het bijzonder — is een keuze mogelijk uit twee richtingen. Doorgaans bevat het DNB-jaarverslag — als eerste ingang — een analyse van de algemeen-economische gang van zaken, waarbij nationale knelpunten ter sprake komen, alsmede problemen op het internationale vlak. Dat is ook dit jaar het geval. De inleidende beschouwing van president Zijlstra bevat — bij wijze van voorbeeld — een interessante analyse van de conjuncturele en structurele situatie, waarin ons land zich momenteel bevindt. Daarbij worden op verrassende wijze lichtpunten en schaduwplekken gesignaleerd. Voorts is de wijziging in de betalingsbalansverhoudingen in wereldverband sinds de dollar- en oliecrisis van 1973, met een scherpe aanduiding van de actuele internationaal-monetaire vraagstukken, op inzichtgevende wijze aan de orde gesteld. Het is goed mogelijk voor de commentatoren om hierop voort te bouwen. Uiteraard bevat het verslag ook, als tweede mogelijke entree voor een reflecterende beschouwing, een verantwoording van het beleid, dat door de centrale bank is gevoerd. Daarbij gaat het in hoofdzaak om het sociaal- en bedrijfseconomische toezicht op het particuliere bankwezen. Het één en ander wordt ondersteund door een monetaire analyse. Het commentaar dat nu volgt heeft op deze beleidsverantwoording en monetaire analyse betrekking. Het is echter gewenst om inleidend nog enkele opmerkingen te maken over de strekking van het commentaar als zodanig.

Wederzijds begrip

Schrijven heeft lezen als doel, waarbij een goede afstemming van deze twee op elkaar in de zin van „wederzijds begrip” bij auteur en lezer het beste is wat bereikt kan worden. Dit algemene uitgangspunt geldt onverkort voor het wetenschappelijke wikken en wegen van het monetaire beleid. Het voldoen aan de hier uitgesproken wens is echter gemakkelijker gezegd dan gedaan. Want de mogelijkheid voor langs elkaar praten — en dan komt er van werkelijk „wederzijds begrip” niet veel terecht — is hier duidelijk aanwezig. De beoefenaar van de economische wetenschappen heeft immers — overigens hij niet alleen, maar dat is hier verder niet aan de orde — de mogelijkheid om de uitgangspunten voor zijn gedachtengang, de pijlers voor zijn analyse zou men kunnen zeggen, met een grote mate van vrijheid te kiezen. Er is weinig in onze samenleving — dat gelukkig — zo hoog te paard is gezet als onbevooroordeelde wetenschapsbeoefening.

Met enige nadruk wordt nogal eens gezegd dat de uitgangspunten waarop de keuze valt, een grote mate van realiteitswaarde hebben. De data van de theorie zijn in dat geval — om met Robbins te spreken — „the stuff of every-day experience”. Het veronderstelde streven van de ondernemers naar winstmaximalisatie en het pogen van de verbruikers te komen tot een zo hoog mogelijk niveau van consumptieve behoeftenbevrediging zijn hiervan bekende voorbeelden. Door deze werkwijze, hoe loffelijk zij in beginsel ook is, kan een onjuiste indruk ontstaan. Het een en ander bevat immers de suggestie dat de wetenschappelijke gedachtengang met het gekozen vertrekpunt hecht is geworteld in de sociaal-economische realiteit. Maar dat is geenszins zeker, omdat op de keper beschouwd bij de datakeuze slechts een populaire abstractie van de werkelijkheid is gepresenteerd. Reeds een gering tekort aan wetenschappelijke bescheidenheid kan tot overschatting van de realiteitswaarde van de data en de hier-

op steunende theoretische analyse leiden. Daarbij is het vooral onder economen gebruikelijk de basisgegevens zó te formuleren dat er tussen hen duidelijk rationele relaties bestaan. Deze werkwijze biedt de mogelijkheid om op de gekozen data een strikt-logische analyse te enten, „waartegen niets in te brengen”, zodat met grote stelligheid wetenschappelijke conclusies volgen, welke voor de beleidsvoerenden met impliciete noodzaak een duidelijke richtsnoer zijn. De reflecterende beschouwing heeft dan tot strekking om met een grote mate van rationele precisie een beleidsadvies te geven, hetgeen dan ook als een duidelijke richtingwijzer moet worden opgevolgd. Het gebruik van het woord in zo'n commentaar geschiedt van meet af aan in monoloogvorm, waarbij „wederzijds begrip” tot strekking heeft, dat de beleidsvoerenden zonder beoordelend wederwoord verplicht zijn om van het betoog kennis te nemen en conform de conclusies te handelen. Waarschijnlijk wordt hieraan niet op de gewenste wijze gevolg gegeven. Want juist op het monetaire terrein — een ieder die dit uit ervaring kent, is waarschijnlijk geneigd dat met enige nadruk te beamen — is de werkelijkheid doorgaans beduidend gecompliceerder en genuanceerder dan de wetenschapsbeoefenaar volgens het voorgaande voor ogen staat.

De reactie vanuit beleidskringen — meestal waardig, evenwichtig en steunend op grote ervaring, als gevolg waarvan het woord in monetaire en bancaire kring dikwijls vele dimensies heeft — zal dan waarschijnlijk zó zijn dat met een subtiële spreektrant naar alle kanten de wetenschap weliswaar een bepaalde lippendienst wordt bewezen, ofschoon per saldo elk zijn eigen weg gaat. Van „wederzijds begrip” is dan slechts in negatieve zin sprake. Dat is voor wetenschap en beleid teleurstellend. Hun verhouding laat te wensen over,

* De auteur is hoogleraar economie aan de Erasmus Universiteit Rotterdam.

want zij kunnen elkaar met een constructief „wederzijds begrip” juist op positieve wijze inspireren. De wetenschapsbeoefenaar heeft de beleidsvoerenden immers iets te zeggen, omdat hij de mogelijkheid heeft abstraherend en analytisch dieper door te dringen in vraagstukken dan degenen, die bij dezelfde aangelegenheden zich niet kunnen distancieren van dagelijkse beslomeringen. Het is evenwel nodig om daarbij steeds twee beperkingen in het oog te houden, die eigen zijn aan de wetenschappelijke beschouwing. Op de eerste plaats is zij noodzakelijkerwijs tot op zekere hoogte werkelijkheidsvreemd, omdat bij de datakeuze steeds een bepaalde abstractie nodig is. Ten tweede kan de wetenschapsman niet zelf besluiten tot de maatregelen, waaromtrent hij adviseert. Bijgevolg draagt hij geen beleidsverantwoordelijkheid; dat doen anderen, voor wie — geplaatst in een andere dan de zuiver-wetenschappelijke wereld — het advies niet doorslaggevend behoeft te zijn.

Deze twee aspecten nopen tot wetenschappelijke bescheidenheid. Wanneer die op voldoende wijze in acht wordt genomen — zodat de ontwerper van het wetenschappelijke advies niet staat te trappelen van ongeduld als zijn goedbedoelde raad niet snel wordt opgevolgd — kan een wederzijds begrip in positieve zin ontstaan. Vanuit deze gedachte is het volgende commentaar geschreven. Het sluit aan op en bevat een samenstelling van de kritiek welke in de afgelopen jaren op het beleid van DNB en de daaraan ten grondslag liggende monetaire analyse is gegeven. Bijgevolg heeft het betoog betrekking op vijf punten. Deze zijn achtereenvolgens de omschrijving van de liquiditeiten, de doelstelling van het sociaal-economisch toezicht, het monetair-politieke instrumentarium, de strekking van het bedrijfseconomisch toezicht en non-discriminatie als uitgangspunt voor het beleid van de centrale bank.

Liquiditeiten

Bij de term „liquiditeiten” gaat het om twee aangelegenheden; deze zijn de afbakening van het liquiditeitsbegrip als zodanig en een juiste omschrijving der afzonderlijke componenten van de liquiditeitenmassa. Wat het eerste punt betreft, is het gebruikelijk om onder „liquiditeiten” als hier bedoeld te verstaan al datgene, wat in onze samenleving zonder meer of bijna de functies van rekenenheid, ruilmiddel en middel ter vermogensvorming — deze laatste twee alternatief — uitoefent. Deze algemene omschrijving, welke leidt tot een massa, die bestaat uit primaire en secundaire liquiditeiten, wordt weliswaar in wetenschappelijke kring niet eenstemmig aanvaard, zoals blijkt uit de inventarisatie der opvattingen hieromtrent welke werd verzorgd door Fase 1).

Tabel 1. Omvang en samenstelling van de liquiditeitenmassa (in mln. gld.)

Liquiditeitscreërende instellingen	Liquiditeitsvormen	1975		1976	
		Secundair	Primair	Secundair	Primair
Het rijk	1. Munten en muntbiljetten	—	650	—	722
	2. Schatkistpapier e.a.	912	—	971	—
Lagere overheid	3. Kasgeldleningen e.a.	1.307	—	1.841	—
Nederlandsche Bank	4. Bankbiljetten	—	13.841	—	15.165
	— giraal geld	—	34	—	69
	— valutategoeden	4	—	—	—
Algemene banken	5. Giraal geld	—	15.456	—	15.869
	6. Termijndeposito's e.a.	16.990	—	25.218	—
	7. Valutategoeden	2.874	—	4.613	—
	8. Oneigenlijk spaargeld	1.189	—	1.841	—
Overige geldschepende instellingen	5. Giraal geld	—	17.210	—	18580
	6. Termijndeposito's e.a.	2.091	—	4.093	—
	7. Valutategoeden	20	—	55	—
Totaal primaire liquiditeiten			47.195		50.395
Totaal secundaire liquiditeiten			25.387		38.632
Liquiditeitenmassa (+16.447 = 22,7%)			72.580		89.027

Dat leidde echter niet tot betekenisvolle bedenkingen met betrekking tot het algemene liquiditeitsbegrip van DNB bij haar monetaire analyse. De omschrijving van de componenten der liquiditeitenmassa levert grotere problemen op. Wij hebben aan dit onderwerp in *ESB* reeds aandacht besteed, zodat nu moge worden volstaan met een beknopte omschrijving van het probleem 2). Uit tabel 1 blijkt dat het gaat om acht componenten. Een juiste aanduiding hierom moet voldoen aan drie criteria:

- De omschrijving van elke component moet, zoals nogal voor de hand ligt, in overeenstemming zijn met de algemene definities van de primaire of secundaire liquiditeiten. De tegoeden in vreemde valuta van ingezetenen, welke in tabel 1 onder 7 zijn vermeld, voldoen hieraan slechts ten dele en wel voor zover het daarbij gaat om geldsoorten met een officiële koersverhouding tegenover de gulden. Dat zijn de zogenaamde slangvaluta's. De rest van het bedrag, dat bij post 7 is vermeld, voldoet niet aan het vereiste van mogelijke omzetting op korte termijn, en masse en zonder groot waardeverlies vanwege het wisselkoersrisico. Bijgevolg is het bezwaarlijk om deze als secundaire liquiditeit aan te merken. Kwantitatief is dit van betekenis, omdat de stijging f. 1.774 mln. bedroeg.
- Liquiditeitsvormen, welke door bankcliënten in hoge mate als substituten worden beschouwd, dienen een identiek liquiditeitskarakter te hebben. In dit verband bleek reeds enkele jaren geleden dat niet-zakelijke deposito's en spaargelden voor een groot deel als zodanig worden aangemerkt. Bij een relatieve stijging van de depositorente vond op grote schaal overschrijving van spaargelden plaats. Omdat tot dusverre met betrekking tot de desbetreffende deposito's een hogere liquiditeitsgraad geldt dan voor spaargelden leidde deze overschrijving, zonder monetair van betekenis te zijn, autonoom tot een stijging van de liquiditeitenmassa. Dit verschijnsel deed zich voor in 1973 en in het afgelopen jaar.
- De omvang van de liquiditeitenmassa dient onafhankelijk te zijn van haar samenstelling. De omloopsnelheid, die is gekozen voor de bepaling van het liquiditeitskarakter der niet-zakelijke deposito's en spaargelden, heeft tot strekking dat aan dit criterium niet wordt voldaan. Want als spaargelden, die voor x% eigenlijk van aard zijn, worden opgevraagd in chartaal geld betekent dit een liquiditeitscreatie ter grootte x%, plus een toeneming van de oneigenlijke spaargelden door de impliciete stijging van de omloopsnelheid. Mede hierdoor zijn, in feite ten onrechte, de oneigenlijke spaargelden in 1977 met f. 652 mln. gestegen. Het een en ander betekent dat de omloopsnelheid ongeschikt is voor de bepaling van het liquiditeitskarakter der spaargelden en deposito's.

Deze drie tekorten bij de berekening van de liquiditeitenmassa zijn reeds enige jaren bekend. Bij DNB leeft het voornemen om tot verbetering over te gaan, want in de naaste toekomst — aldus het jongste jaarverslag — „zal aandacht moeten worden geschonken aan de inhoud en aan de eventuele verfijningen van het liquiditeitsbegrip”. Kessler deelt in dit verband mee dat overleg gaande is over een „aan de omloopsnelheid te geven uitbreiding, door deze op het *gezamenlijke* bestand van particuliere termijndeposito's en spaartegoeden toe te passen” 3). Zo'n toepassing betekent een

1) M. M. G. Fase, Verruiming of verschraving: een poging om het liquiditeitsbegrip empirisch af te bakenen, in *Selectie Studies*, Utrecht, 1975, blz. 9-10.

2) Vgl. onze beschouwing: Liquiditeiten en monetair beleid in *ESB* van 26 juni 1974.

3) G. A. Kessler, De evolutie van het sociaal-economisch toezicht, *Bank- en Effectenbedrijf*, mei/juni 1977.

bescheiden rectificatie op basis van het tweede bovenomschreven criterium. Intussen kan wel worden vastgesteld dat de stijging van de liquiditeitenmassa in 1976 met 22,7%, ook wanneer bovenstaande bedenkingen omtrent de berekening in acht worden genomen, veel te groot was.

Sociaal-economisch toezicht

Het behoort inmiddels tot de traditie van het sociaal-economisch toezicht dat dit wordt gericht op een globale stabilisering van de liquiditeitsquote en het prijsniveau. Hierbij is overwogen dat in verband met „toenemende efficiency in het betalingsverkeer”, bijvoorbeeld door groei van het girale belatingsverkeer, het mogelijk is het economisch proces te financieren met een relatief dalende liquiditeitenmassa, waartoe die massa wordt uitgedrukt in een percentage van het nationaal inkomen. Het monetaire beleid kan dan worden gericht op die beheersing van de liquiditeitenmassa, welke een verantwoorde daling van bovengenoemde quote impliceert. Een constante, mogelijk iets dalende, liquiditeitenmassa in verhouding tot het nationale inkomen kan echter een stijging van het prijsniveau spoorloos in zich opnemen. Dat is met name het geval wanneer deze quote toeneemt met die hoeveelheid liquiditeiten, welke nodig is voor de financiering van een uitsluitend nominale inkomensstijging. De teller en de noemer van de breuk, die de quote vormen, stijgen dan procentueel met eenzelfde bedrag, zodat de verhouding niet verandert. Met het oog hierop is een zekere stabilisering van deze quote als monetaire-politieke doelstelling alléén onvoldoende. Daarnaast moet het prijsniveau zoveel mogelijk op een gelijk peil worden gehouden.

Intussen wordt van monetaristische zijde een andere formulering der doelstellingen van het sociaal-economisch toezicht voorgesteld. Vier jaar geleden geschiedde dat nog met bescheiden bewoordingen: „Waar we slechts voor willen pleiten is dat voorkomen wordt dat de groei van de liquiditeitenmassa steeds verder uitgaat boven de produktiegroei, alsmede dat geleidelijk getracht wordt de groei van beide grootheden dichter bij elkaar te brengen” 4). Het vorig jaar leek het alsof DNB aan deze wens tegemoet zou komen: „Wanneer inflatie geheel of grotendeels afwezig is en wanneer zich geen externe verstoringen voordoen, is de grondregel voor de monetaire politiek niet moeilijk te formuleren. De geldhoeveelheid moet zich bewegen overeenkomstig de stijging van het reële inkomen, waarbij het aanbeveling verdient deze reële stijging niet zo zeer van jaar tot jaar als wel trendmatig te berekenen” 5). In aansluiting hierop werd de monetaristische opvatting scherper geformuleerd: „Voortdurende en algemene prijsstijging”, aldus Korteweg, „kan slechts bestaan indien de geldgroei. . . voortdurend uitgaat boven de groei van de reële produktie”. In deze gedachtengang zijn de monetaire autoriteiten verantwoordelijk voor de inflatie en de daarmee samenhangende stagnatie. Zij hebben immers tot taak om de groei van de geldhoeveelheid op de juiste wijze in de hand te houden en zij beschikken over de middelen om die opdracht uit te voeren. „Daartoe zou”, nu heel concreet, „althans De Nederlandsche Bank een bijdrage moeten leveren door. . . de toekomstige baan van de groei-voeten van de geldhoeveelheid in de richting van de toelaatbare geldgroeieregels vooraf uit te zetten, aan te kondigen en ten uitvoer te brengen”. Korteweg meende uit bovenstaand citaat 5), ontleend aan het DNB-jaarsverslag-1975, te kunnen afleiden dat de monetaristische geldgroeieregels in beginsel

was aanvaard in ruil voor de traditionele doelstellingen, want zij werd „overgenomen in ruil, naar het schijnt, voor de tot nog toe gehanteerde weinig zeggende norm van een stabiele liquiditeitsquote” 6). Zo leek het alsof DNB — met „wederzijds begrip” — bereid was het monetaristische beleidsadvies te volgen. Daarbij werd echter de strekking van de subtiele formulering door de centrale bank onvoldoende onderkend. In feite werd daartoe goeddeels langs elkaar gesproken.

Het verschil van inzicht is in het jongste DNB-jaarsverslag op verdienstelijke wijze verhelderd; daaraan scheen enige behoefte te bestaan. Dat is wel te begrijpen. Gedurende het afgelopen jaar is immers — o.a. in een FNV-publikatie — het monetaristische standpunt, dat de inflatie een gevolg is van een te grote groei van de liquiditeitenmassa, met nogal veel nadruk geformuleerd. Daaraan is toegevoegd dat de monetaire autoriteiten de plicht, de taak en de mogelijkheid hebben om de desbetreffende groei in juiste banen te leiden. In feite wordt op deze wijze de verantwoordelijkheid voor de inflatie en de stagnatie — beide gaan de laatste tijd hand in hand — bij de monetaire autoriteiten gelegd. Dit is een gedachtengang, waarmee DNB niet kan instemmen en zij geeft in haar jongste jaarsverslag daarvan duidelijk blijk: „De scheiding der wegen ligt bij de vraag of met het instrument van de monetaire politiek alleen, dat is met terzijdelating van een budgettaire en een eventueel loon- en prijsbeleid, een volkshuishouding adequaat kan worden bestuurd”. Het antwoord hierop is negatief:

„In onze nimmer ideale samenleving, inclusief complicaties van buitenlandse oorsprong, zijn beginselen voor loonbeleid, begrotingsbeleid en monetair beleid uitermate wenselijk, maar bij de concrete toepassing zal het altijd „passen en meten blijven”. Het zou niet verantwoord zijn aan te nemen, dat door een strak genormeerd en van gepubliceerde monetaire doelstellingen voorzien beleid het juiste loonbeleid en het juiste begrotingsbeleid zouden kunnen worden afgedwongen”.

Het resultaat van dit alles is dat DNB er prijs op stelt om de traditionele doelstellingen te handhaven. Deze doelstellingen bevatten van oudsher een bepaalde normering omtrent de groei van de liquiditeitenmassa 7). Het kan zinvol zijn — dat is de handreiking in monetaristische richting — om deze groei expliciet aan te geven.

Instrumentarium

De liquiditeitenmassa steeg in 1976 te sterk en uit tabel 2 blijkt ten behoeve van welke sectoren die creatie plaatsvond. De vraag, die ons nu bezighoudt is, welke instrumenten de centrale bank ter beschikking staan om de liquiditeitenmassa te reguleren. In de loop van de tijd is de positie van de bank der banken belangrijk veranderd; voor een goed deel ging dat parallel met structurele wijzigingen in het geldstelsel. Tijdens

4) P. Korteweg, Jaarsverslag-1972 van De Nederlandsche Bank, *ESB*, 9 mei 1973, blz. 402.

5) DNB, *Verslag over het jaar 1975*, blz. 19.

6) P. Korteweg, Inflatie, stagnatie en het budgettaire en monetaire beleid, *ESB*, 19 mei 1976, blz. 477 en 478.

7) Deze normering varieerde in de loop van de tijd, hetgeen leidt tot een indeling in drie perioden. Vergelijk hiervoor onze studie: *Monetaire analyse*, Leiden, 1972, blz. 85-92.

Met ESB een beter economisch-politiek inzicht

de gouden standaard waren het discontobeleid en de openmarktpolitiek de enige instrumenten ter regulering van de liquiditeitsmassa. In de loop van de tijd werd de wissel van geringer belang en groeide de betekenis van het rekeningcourantkrediet. Daarbij bleef echter de — intussen reeds tot traditie geworden — afstemming van de bancaire debetrente op het promessendisconto intact. Het een en ander was voldoende voor de centrale bank om — met inachtneming van het wettelijk voorgeschreven gouddekkingspercentage bij de bankbiljetten — de omvang van de geldhoeveelheid op voldoende-geachte wijze in de hand te houden.

Tabel 2. *Monetair overzicht (in mln. gld.)*

Sector	Financieringsoverschot	Kapitaalmarktberoep	Liquiditeitsoverschot	Liquiditeits-accumulatie	Binnenlandse liquiditeitscreatie
Het rijk	-8.436	6.057	-2.379	-	2.379
Lagere overheid ...	-3.020	2.870	- 150	112	262
Fondsen/ spaarbanken	20.358	-17.625	2.733	3.155	422
Gezinnen/ bedrijven ...	-7.568	15.215	7.647	13.180	5.533
Geldschepende instellingen	4.506	-11.802	-7.296	-	7.296
	5.840a)	5.285b)	555c)	16.447d)	15.892

a) Saldo lopende rekening. b) Saldo kapitaalrekening. c) Saldo betalingsbalans = liquiditeitsovervoer uit het buitenland. d) Totale liquiditeitscreatie.

Binnen het naoorlogse fiduciaire geldstelsel — waarbij het discontobeleid en de openmarktpolitiek in beginsel hun traditionele functie behielden — ontstond al vlug behoefte aan nieuwe monetair-politieke instrumenten. Bij de voorziening hierin werden achtereenvolgens een kasreserveregeling, een directe en een indirecte kredietrestrictie ingevoerd. De wijze waarop deze instrumenten werden gehanteerd hebben wij reeds eerder beschreven 8). Bij die gelegenheid werd al naar voren gebracht dat het gewent lijkt om bij de toepassing van dit gevarieerde instrumentarium drie geledingen te onderscheiden. Deze zijn achtereenvolgens van globale, ingrijpende en stringente aard. Zolang slechts een globale regulering van de liquiditeitsmassa nodig is, kan worden volstaan met het discontobeleid, eventueel aangevuld met openmarktpolitiek. Wanneer een nadrukkelijker beheersing noodzakelijk wordt, ligt — overgaande naar de ingrijpende geleiding — toepassing van de indirecte kredietrestrictie voor de hand. Als de groei van de liquiditeitsmassa stringent in de hand moet worden gehouden, past de directe restrictie, waarmee de meest effectieve regulering kan worden bereikt. Het gaat er bij deze gedachtengang om dat de centrale bank in beginsel over de diverse instrumenten moet beschikken om hen — naargelang de situatie — te kunnen toepassen.

Aanvankelijk vond de gedachtengang omtrent de drie geledingen geen weerklank; zij leek zelfs enigszins „welfremd”. Reeds in de jaren zestig was het discontobeleid niet meer zo scherp op de binnenlandse geldmarkt gericht als voordien, maar werd mede afgestemd op internationale kapitaalbewegingen. Hierbij past de opmerking dat bij een toenemende rentegevoeligheid van het korte kapitaalverkeer over de grenzen heen de effectiviteit van het discontobeleid snel vermindert. Dit verschijnsel is het jongste decennium duidelijk waarneembaar. Voorts is, sedert het functioneren van het EG-wisselkoersstelsel sinds 24 april 1972 — en waarin Nederland vanaf die datum deelneemt — het desbetreffende beleid zelfs met vrij grote nadruk op de positie van de gulden in de slang afgestemd. Dat staat op diverse plaatsen in het DNB-jaarverslag-1976. Verder waren de ervaringen met de

directe kredietrestrictie niet erg gunstig. Voor de centrale bank was het een instrument dat doorgaans te laat kon worden toegepast en te lang moest worden gehandhaafd, zodat de perioden waarin restrictie nodig was en bestond betekenisvol verschilden. Het particuliere bankwezen had o.a. als bezwaar dat het kredietplafond aanleiding gaf tot verstaringsverschijnselen. In 1973 werd met beëindiging van de kredietplafonds overgestapt naar de indirecte restrictie, waarbij het de intentie was dat deze het dominerende monetair-politieke instrument voor de toekomst zou zijn.

Intussen is er iets gewijzigd. Enkele weken geleden wijzigde DNB haar rentetarieven, hetgeen in het jongste jaarverslag niet meer kon worden vermeld. De voorschotrente, welke aan banken bij creditstanden in rekening wordt gebracht, daalde met 1% om de gulden in de slang te verzwakken; het promessendisconto werd echter slechts met ½% verlaagd, ten einde de binnenlandse kredietvraag niet te zeer te bemoeiden. Hierin schuilt een zeker eerherstel voor het discontobeleid. Voorts is eveneens enkele weken geleden overleg met het particuliere bankwezen geopend, waarbij DNB reeds heeft meegedeeld „dat bij toepassing van een eventuele kredietrestrictie teruggegrepen zou moeten worden op een vorm van kredietplafonning, aangezien hantering van de zware fase van het zogenaamde indirecte systeem. . . tot een aanzienlijke rentestijging zou leiden en misschien onder de huidige omstandigheden om valutarische redenen niet in aanmerking kan komen”. Dit alles gaat in de richting van de drie geledingen.

Bedrijfseconomisch toezicht

Reeds enkele jaren geleden kwam een vernieuwing van de richtlijnen voor het bedrijfseconomisch toezicht van DNB tot stand. De inhoud is reeds elders beschreven 9). De invoering hiervan moest wachten op een herziening van de maandaanstaande, behalve wat betreft de solvabiliteitsregels voor algemene en coöperatieve banken. Intussen is het zover. Een uitgebreide bijlage van het DNB-jaarverslag bevat een beknopte omschrijving van de nieuwe richtlijnen, alsmede de nieuwe maandaanstaande.

Het is kenmerkend voor de herziening, dat de traditionele opvattingen omtrent de aard van het liquiditeits- en het solvabiliteitstoezicht zijn gehandhaafd. Daarbij zijn in de teller van de liquiditeitsratio activa opgenomen, waarover een kredietinstelling moet beschikken tegenover in de noemer vermelde toevertrouwde gelden, omdat juist die kunnen worden opgevraagd. Zo'n ratio heeft nogal ambitieus tot strekking om zo goed mogelijk uitdrukking te geven aan de letterlijke betekenis van „liquide zijn”. Bij het bepalen van de grootte der ratio's is deze gedachte met grote nauwkeurigheid verder uitgewerkt, gelet op verschillen in vermoedelijke opvraag. Het resultaat hiervan is een gedifferentieerde en uitgebalanceerde ratioset.

Voor het solvabiliteitstoezicht geldt een soortgelijke motivering, welke expliciet in de reeds genoemde bijlage is verwoord: „Het uitgangspunt voor de solvabiliteitsrichtlijnen is, dat het eigen vermogen voldoende moet zijn om de risico's, welke aan de bedrijfsvoering zijn verbonden, te kunnen opvangen” 10). Daartoe bevat de teller van de ratio garantievermogen, hetgeen merkwaardigerwijs in de bijlage niet is gedefinieerd. In de noemer zijn risicodragende activa ver-

8) Vgl. onze entreerede: *Evolutie in het monetaire beleid*, Leiden, 1975.

9) DNB, *Kwartalbericht*, 1975, nr. 1 blz. 33-42 en P. Niemantsverdriet, Nieuwe privaat-economische richtlijnen, *Bank- en Effectenbedrijf*, juli/augustus 1975, blz. 279-283.

10) Als „eigen vermogen” worden sinds enige jaren ook achtergestelde leningen aangemerkt tot een maximum van 50% van het totaal, terwijl de jaarlijkse aflossing niet groter mag zijn dan 5% van het oorspronkelijk eigen vermogen. Met het oog hierop is het gewent over garantievermogen te spreken.

meld, met als motief, dat het garantievermogen de risico's moet dragen, welke bij de bancaire bedrijfsuitoefening worden aanvaard.

Dat een bank moet voldoen aan normale opvragingen is voor de hand liggend. Want bij in gebreke blijven op dit punt, zal zij het vertrouwen bij de cliënten verliezen, waarna „een run op de bank” volgt als begin van het einde. Toch kan de liquiditeitspositie van een bank in ons monetaire bestel nooit zó zijn, dat deze een formele garantie bevat, wat betreft het kunnen voldoen aan opeisbare verplichtingen. Het behoort immers tot de aard van het bankbedrijf dat de beschikbare liquiditeiten beduidend geringer zijn dan de mogelijke opvragingen. Dat is aanvaardbaar voor cliënt en bank dank zij een bepaalde vertrouwensbasis. In het kader hiervan zullen cliënten niet meer middelen opvragen dan zij normaal nodig hebben voor hun transacties, hetgeen het bankwezen de mogelijkheid biedt om een vrij groot deel van de toevertrouwde middelen in kredietvorm uit te zetten. Het bankwezen moet dan echter wel steeds zorgen voor een gezond balansbeeld, want anders zal de cliënt het vertrouwen spoedig opzeggen.

Het thema van de vorige alinea is van belang voor de strekking van het solvabiliteitstoezicht. Het is gewenst nu een onderscheid te maken tussen het risico dat is verbonden aan het verlenen van een bepaald krediet (bancair bedrijfsrisico) en dat van de bancaire illiquiditeit, hetgeen de geschetste vertrouwensbasis vereist (illiquiditeitsrisico). Traditioneel wordt bij het bedrijfseconomische toezicht in het bijzonder op het eerstgenoemde risico gelet. Daarbij geldt als overweging dat het verlenen van een krediet altijd een risico-element bevat en dat is uiteraard juist. Een bank moet steeds rekening houden met de mogelijkheid dat een cliënt aflossings- en renteverplichtingen niet nakomt. Dat is de basisoverweging bij de solvabiliteitsvoorschriften, volgens welke een zeker garantievermogen tegenover onderscheiden krediet-

vormen vereist is, om het bancaire bedrijfsrisico op te vangen.

De vraag rijst of een toezicht met bovenomschreven strekking een constructieve bijdrage betekent voor een goede gedachtenvorming bij de spaarders, de depositehouders en de overige cliënten omtrent de bancaire solvabiliteit. Dat is waarschijnlijk slechts in beperkte mate het geval. Voor die cliënten heeft immers het aanhouden van een zeker garantievermogen tegenover een bepaald krediet niet zoveel te betekenen. Voor het opvangen van het bancaire bedrijfsrisico is het belangrijker een verantwoord kredietbeleid te voeren. Het is van betekenis dat de bank zich omtrent dit beleid verantwoord. Voorts zullen de cliënten — gelet op de vertrouwensbasis — het garantievermogen vooral zien als een deel van de gehele bankbalans. Daarbij biedt een bepaalde stabiliteit van de verhouding tussen het garantievermogen en — bijvoorbeeld — het balanstotaal een zekere waarborg dat een serieus beleid wordt gevoerd ter handhaving van gezonde vermogensverhoudingen. Dit alles leidt tot de vraag of het geen aanbeveling verdient om het solvabiliteitstoezicht uit te oefenen met het oog op het illiquiditeitsrisico, ten einde op positieve wijze bij te dragen tot handhaving van de vertrouwensbasis. Een beleidswijziging in deze richting kon zelfs met enige scherpheid worden gemotiveerd. Tot dusverre is het solvabiliteitstoezicht nadrukkelijk formeel en beoogt met een nauwkeurige indeling naar risicograd van de ratio's een werkelijk betrouwbare waarborg tegen het bancaire bedrijfsrisico te geven. Intussen echter zijn door de verslechtering van de vermogensverhoudingen in het algemeen, de eisen in 1968 en 1973 reeds aanmerkelijk verzacht. Daardoor lijkt het systeem te formeel en te ambiteus, want men wil er meer mee garanderen dan in feite kan. De vraag rijst of handhaving van zo'n systeem mogelijk is. Want als — gedwongen door de praktijk — normen, die aanvankelijk met een nogal grote stelligheid als juist zijn geponeerd, steeds maar onder de drang der omstandigheden moeten worden verlaagd, komt de geloofwaardigheid van die normen wel onder sterke druk. Een heroriëntatie in de boven aangeduide richting lijkt een voor de hand liggende zaak.

Tegenover het voorgaande staat echter dat het bankwezen zelf om de huidige regeling heeft gevraagd. Voorts zou het „niet redelijk zijn eenzelfde relatieve vermogensis te stellen aan — om twee uitersten te noemen — een kredietinstelling wier activa overwegend bestaat uit woning-hypotheek, die doorgaans een goede spreiding hebben, en aan een bank met veel industriële kredietverlening met relatief grote risico's bij enkele adressen 11)”. Met dit alles is het bedrijfseconomisch toezicht typisch een onderwerp voor de dialoog tussen wetenschap en beleid, zoals die aan het begin van deze beschouwing werd besproken.

Non-discriminatie

In de loop van de tijd werd de centrale bank steeds minder partij en meer autoriteit. Eigenlijk is er van partij, als met het particuliere bankwezen concurrerende instelling, geen sprake meer sinds de directe contacten met het publiek vrijwel zijn beëindigd. Wij spreken hier dan ook van partij in die zin, dat de centrale bank door haar beleid — met name door haar discontobeleid en openmarktpolitiek — de algemene bancaire marktvoorwaarden beïnvloedt. Deze instrumenten zijn echter onvoldoende voor een effectief sociaal-economisch toezicht en ter aanvulling kreeg de centrale bank de beschikking over middelen — vooral kredietrestricties — welke zij als gezagdragende instantie, en dus als autoriteit, ter naleving voorschrijft. Voorts kan het bedrijfseconomisch toezicht

11) H. J. Muller, Evolutie in wetgeving en bedrijfs-economisch beleid, *Bank- en Effectenbedrijf*, mei/juni 1977.

Lh Wageningen

De vakgroep Huishoudkunde van de Landbouwhogeschool vraagt ten behoeve van door haar te verzorgen onderwijs voorlopig voor de periode juni 1977 tot juni 1978 een

afgestudeerde in de studierichting huishoudwetenschappen

dan wel een

afgestudeerde econoom of socioloog

met serieuze belangstelling voor het terrein van de huishoudkunde. Degenen die op korte termijn afstuderen kunnen eveneens in aanmerking komen.

Part-time dienstverband zeer wel mogelijk.

Telefonische informatie: 08370-82588, Mej. Ir. H. C. S. Backus of Drs. T. Walter van de vakgroep Huishoudkunde.

Schriftelijke sollicitaties onder nr. 77-49, te vermelden in de linker bovenhoek van de brief én op de enveloppe, uiterlijk binnen 2 weken na verschijnen van dit blad, richten aan het Hoofd van de afdeling Personeelszaken der Landbouwhogeschool, Salverdaplein 10 te Wageningen.

slechts door de centrale bank als autoriteit worden uitgeoefend. Deze accentverlegging in de rol van de bank der banken vormt één kant van het onderwerp, dat in deze paragraaf aan de orde is. De andere zijde heeft betrekking op de branchevervaging binnen het particuliere bankwezen, welke tot gevolg had dat de traditionele scheiding van de werkreinen der algemene, coöperatieve en spaarbanken voor een goed deel is opgeheven. De recente ontwikkelingen in dit verband zijn onlangs door Bosman op inzichtgevende wijze omschreven 12). De evolutie in de positie van de centrale bank en de branchevervaging in het particuliere bankwezen hebben als gemeenschappelijk gevolg dat non-discriminatie — welke in een democratische maatschappij voor gezagsdragers uiteraard een beleidsprincipe zal zijn — gaandeweg meer gewicht in de schaal legt. De wijze waarop DNB tracht dit beginsel zo zuiver mogelijk toe te passen, verdient waardering. Er zijn echter vier punten, die in dit verband aanleiding geven tot zorg.

Daarbij gaat op de eerste plaats de aandacht uit naar de indirecte kredietrestrictie. Het systeem, zoals dat sedert 1973 geldt, kan worden weergegeven met de volgende formule:

$$\frac{\text{liquiditeiten} - y\% \text{ van de lange gelden}}{\text{korte gelden}} = q\% > x\%$$

Hierbij moet dus $y\%$ van de lange gelden als liquiditeit worden aangehouden, waarna $q\%$, berekend over de korte gelden, resteert. Bij toepassing van het systeem is y relatief laag (is 6) en ligt in beginsel vast. Bijgevolg wordt x (momenteel $11\frac{1}{2}$), waaraan q moet voldoen, als monetair-politiek instrument gehanteerd. DNB wenst y „zoveel mogelijk te doen aansluiten bij de geldende praktijk in die zin, dat daarmee de liquiditeiten worden gebonden, welke de kredietinstellingen normaliter toch reeds tegenover de lange gelden aanhouden”. Als van de nieuwe lange middelen — zo luidt de DNB-gedachtengang — maar steeds eenzelfde percentage aan de liquiditeiten wordt toegevoegd, is het aantrekken en uitzetten van deze gelden een monetaire-neutrale aangelegenheid. Verder moet — mede uit een oogpunt van non-discriminatie — x voor een ieder gelijk zijn. Het is de vraag of deze voorstelling van zaken juist is. De rol van y is op de keper van andere aard als zoëven werd gezegd; y is eenvoudig een aftrekpost voor de berekening van q , waaraan door x eisen worden gesteld. Die eisen kunnen, afhankelijk van de balansstructuur, met de gekozen vaststelling van x en y sterk verschillen 13). Het lijkt aanbevelenswaardig ter opheffing van het drukverschil en ter vereenvoudiging van het systeem het onderscheid tussen x en y te laten vervallen en een uniform liquiditeitspercentage voor te schrijven.

Vervolgens gaat de aandacht uit naar de omloopsnelheid als criterium voor de bepaling van het liquiditeitskarakter der spaargelden. Voorgaand bleek reeds dat de omloopsnelheid voor dat doel ongeschikt is. Het één en ander leidt niet alleen tot vertekeningen bij de berekening van de liquiditeitsmassa, maar beïnvloedt ook de toepassing van de indirecte restrictie. De eigenlijke spaargelden vormen een onderdeel van de lange gelden, terwijl het oneigenlijke spaargeld als kort wordt aangemerkt. Bijgevolg drukt het systeem te zwaar, waar een te hoog bedrag aan oneigenlijk spaargeld is berekend ten voordele van de instellingen die in een omgekeerde situatie verkeren. De toepassing van de omloopsnelheidsformule leidt ook tot een zelfstandige beïnvloeding van de concurrentieverhoudingen bij het liquiditeitstoezicht, omdat tegenover de oneigenlijke spaargelden een liquiditeits-eis geldt van 20% en tegenover het eigenlijke spaargeld slechts 10%.

Het derde punt heeft betrekking op de aansprakelijkheid als deel van het garantievermogen van coöperatieve banken bij het solvabiliteitstoezicht. Hier komt andermaal de wens naar voren om dit toezicht af te stemmen op het illiquidi-

teitsrisico en te laten bijdragen tot het vertrouwen bij de cliënten, dat nodig is voor de uitoefening van het bankbedrijf. Bijgevolg dient de omschrijving van het garantievermogen plaats te hebben op basis van bancaire criteria, met als richtsnoer dat het een waarborg zal zijn voor de continuïteit van de kredietinstelling, los van de rechtsvorm, die deze heeft. Het desbetreffende vermogen dient daarom slechts te bestaan uit componenten, waarover de kredietinstelling onvoorwaardelijk, direct en duurzaam kan beschikken. De aansprakelijkheid der leden van coöperatieve banken kan principieel niet als deel van het garantievermogen in aanmerking komen, omdat deze — onder andere — niet aan het criterium onvoorwaardelijk, direct en duurzaam ter beschikking voldoet. Momenteel hebben de coöperatieve banken, wat de aansprakelijkheid als deel van hun garantievermogen betreft, een keuze tussen f. 1.000 of f. 3.000 per lid. In het laatste geval mag het totale aansprakelijkheidsbedrag niet groter zijn dan het gestorte kapitaal en de vrije reserves, plus de overgebrachte winst. Wanneer f. 1.000 wordt gekozen is het ledental de enige beperking voor de aansprakelijkheid als deel van het garantievermogen.

Het illiquiditeitsrisico duidt erop dat een bank in betalingsmoeilijkheden kan komen, als de opvragingen de grenzen van het normale gaan overschrijden. Er moet steeds voor worden gewaakt dat dit niet gebeurt en in dit kader heeft het garantievermogen een functie. Het vormt een bron van liquiditeiten voor de bank, hetgeen bijdraagt tot het vestigen en handhaven van het nodige vertrouwen. De aansprakelijkheid kan deze functie niet uitoefenen, omdat — zodra op haar een beroep wordt gedaan ter verbetering van de bancaire liquiditeitspositie — het desbetreffende vertrouwen juist wordt ondermijnd. Zo bevindt zich met de huidige aansprakelijkheidsregeling het solvabiliteitstoezicht op de verkeerde weg en worden de concurrentieverhoudingen in het Nederlandse bankwezen gevoelig verstoord.

Het laatste punt heeft betrekking op de — eventuele — Postbank. Hieromtrent is reeds diverse malen gezegd dat daarmee de bancaire concurrentieverhoudingen verlevendigd kunnen worden. Het is daartoe uiteraard wel nodig dat met betrekking tot de Postbank het non-discriminatiebeginsel juist wordt toegepast. Het lijkt dat het één en ander er op zijn minst toe moet leiden dat de Postbank onder het bedrijfs-economisch toezicht van DNB komt te vallen en de dagelijkse verrekening van het PCGD-saldo bij DNB met de schatkist wordt beëindigd 14).

Besluit

Terugkerend naar ons uitgangspunt, moge worden vastgesteld dat het voorgaande een beschouwing is op zekere afstand van het praktische beleid. Zij is dan ook niet geschreven met de intentie, dat voorgestelde correcties met betrekking analyse en beleid op korte termijn verwerkelijkt zullen worden. Toch gaat de bescheidenheid van wetenschappelijke zijde bij de monetaire dialoog niet zover, dat geen enkele serieuze weerklank vanuit de praktijk — met name een verantwoording van de gekozen beleidslijn — wordt verwacht. Dat zou strijdig zijn met de dialoog als zodanig en een barricade vormen voor het zo gewenste, wederzijds begrip tussen wetenschap en beleid.

C. J. Rijnvos

12) H. W. J. Bosman, Concentratie en branchevervaging in het Nederlandse bankwezen 1963-1976, *Bank- en Effectenbedrijf*, mei/juni 1977.

13) 70% lang en 30% kort geld levert per gulden een liquiditeitsdruk op van f. 0,0765; 30% kort en 70% lang geld leidt tot f. 0,0985.

14) Voor nadere informatie: H. Th. M. Bevers, De Nederlandse geldmarkt en de betekenis ervan voor de schatkist, in: *Het functioneren van de Nederlandse geldmarkt*, Amsterdam, 1977.

Het Centraal Economisch Plan 1977

PROF. DR. TH. VAN DE KLUNDERT

Dezer dagen verscheen de volledige versie van het Centraal Economisch Plan 1977. Prof. Van de Klundert, hoogleraar economie aan de Katholieke Hogeschool te Tilburg wijdt er een beschouwing aan. Hij behandelt achtereenvolgens de economische situatie in de geïndustrialiseerde wereld en in Nederland. Bij Nederland komen aan de orde de ontwikkeling in 1976, de vooruitzichten voor 1977, onzekerheidsvarianten en het perspectief voor middellange termijn.

In het *CEP 1977* worden nieuwe voorspellingen voor het lopende jaar gepresenteerd. Het verschil met de prognoses in de *MEV 1977* is betrekkelijk gering. In tabel 1 zijn een aantal kerngegevens van de Nederlandse economie voor de jaren 1976 en 1977 weergegeven. De cijfers tussen haakjes hebben betrekking op verschillen met de resultaten vermeld in de *MEV*. Twee zaken springen er duidelijk uit. Het volume van de woningbouw stijgt met een veel groter percentage dan aanvankelijk werd voorzien. Verder is sinds het verschijnen van de Verkenningen de gulden effectief geapprecieerd. Dit heeft zijn neerslag op het prijspeil en het volume van de goederenuitvoer. Positieve en negatieve afwijkingen met betrekking tot de bestedingen houden elkaar echter in evenwicht, zodat de vooruitzichten ten aanzien van de groei van het BNP ongewijzigd zijn gebleven.

Er is de laatste tijd over de voorspelkwaliteit van het CPB-model, dat de codenaam 69-C draagt, het een en ander te doen geweest 1). Door verschillende econometristen is betoogd, dat eerder betere dan slechtere voorspellingen kunnen worden verkregen met behulp van vereenvoudigde of gestroomlijnde modellen. De bezwaren tegen het model 69-C zijn al geruime tijd bekend. In het kort komen deze op het volgende neer. Door het aantal verklarende grootheden in een vergelijking op te voeren kan de statistische aanpassing tot op zekere hoogte worden verbeterd. De correlatiecoëfficiënt wordt hoger. De introductie van dergelijke additionele verklarende variabelen berust niet altijd op een hechte theoretische fundering. Vandaar dat de geconstateerde verbanden in het kader van een totaal model soms niet adequaat functioneren 2).

Tegen deze achtergrond is het begrijpelijk, dat door een aantal opposanten van het CPB een voorkeur voor eenvoudige modellen is uitgesproken. Eenvoud kan echter niet als norm gelden voor de kwaliteit van een econometrisch model. De beste leidraad is nog altijd de economische theorie. Een voor prognose en beleid geschikt model dient te worden gebaseerd op recente theoretische inzichten met betrekking tot de werking van de economie. Essentiële mecha-

nismen kunnen daarbij niet worden gemist ook al zou dit in sommige gevallen tot een complexe structuur leiden.

Ook dan is goed voorspellen geen kwestie van een mechanisch hanteren van het model. Op grond van aanvullende informatie kan het gewenst zijn consistente correcties op de modeluitkomsten toe te passen. Eventueel kan in het model zelf een wijziging worden aangebracht. Een voorbeeld hiervan is het elimineren van de bezettingsgraad als verklarende variabele uit de exportvergelijking. Indien ook in het buitenland op grote schaal overcapaciteit voorkomt werkt het Zijlstra-effect niet meer 3). Vanzelfsprekend bevat de hier geschetste werkwijze de nodige subjectieve elementen. Het CPB kan echter in dit opzicht bogen op een jarenlange ervaring. De vraag rijst of deze ervaring in enigerlei vorm te objectiveren is.

Ten slotte de ironie van het verhaal. Het model 69-C wordt bij de voorbereiding van Plannen en Verkenningen niet meer gebruikt. Daarvoor in de plaats wordt met het z.g. kwartaalmodel gewerkt 4). In het *CEP* zoekt men een dergelijke mededeling te vergeefs. Er bestaat echter een groeiende behoefte aan meer vaktechnisch gerichte informatie over het werk van het CPB. Hieraan kan onzes inziens niet langer worden voorbijgegaan.

De onderhavige bespreking van het *CEP* is als volgt ingedeeld. In paragraaf 1 wordt een korte beschouwing gewijd aan de economische situatie in de geïndustrialiseerde wereld. Vervolgens komt in paragraaf 2 de Nederlandse economie ter sprake. Deze paragraaf is onderverdeeld in een drietal subparagrafen. Achtereenvolgens komen aan de orde de ontwikkeling in 1976, de vooruitzichten voor 1977 en enkele onzekerheidsvarianten gebaseerd op het kwartaalmodel. Bij een beoordeling van de situatie op korte termijn mag het middellange-termijnperspectief niet geheel ontbreken. Vandaar dat het artikel wordt afgesloten met een paragraaf over de economische groei.

1. De situatie in de geïndustrialiseerde wereld

De conjuncturele opleving in de geïndustrialiseerde wereld blijft tekenen van zwakte vertonen. Zo langzamerhand raakt men daaraan gewend. Het is echter goed af en toe weer eens

1) Zie E. J. Bomhoff en J. Ooms, Een Naïef-Monetair model van de Nederlandse economie, *ESB*, 23 juni 1976. M. A. Kooyman, B. Bos, R. H. Ketellapper en W. Voorhoeve, Het GRECON-model 77-A voor de Nederlandse economie, *ESB*, 30 maart 1977.

2) Een ander bezwaar tegen het model 69-C is dat hierbij van vooroorlogse statistische reeksen gebruik wordt gemaakt. De vraag is of het gedrag van economische subjecten na de tweede wereldoorlog hetzelfde is als daarvoor.

3) Zie bijv. *Centraal Economisch Plan 1976*, blz. 69.

4) Zie hiervoor W. Driehuis, *Fluctuations and growth in a near full employment economy*, Rotterdam, 1972.

met de neus op de feiten te worden gedrukt. Het CEP brengt opnieuw de ernst van de situatie onder de aandacht.

Het is niet moeilijk de globale feiten op een rijtje te zetten. Na de ingrijpende recessie van 1974/1975 werd medio 1975 een herstelperiode ingezet, die echter in het daarop volgende jaar aan kracht inboette. De aanvankelijke opleving werd gedragen door bestedingen, die het karakter van inhaalvraag hadden. Dit gold zowel voor de voorraadvorming als ook voor de consumptieve bestedingen. Door de interingen tijdens de recessie hadden de voorraden een dieptepunt bereikt, zodat aanvulling noodzakelijk werd. De aanschaf van duurzame consumptiegoederen was tijdens de recessie veelal uitgesteld. Verbetering van de economische situatie leidde tot een inhalen van achterstand, waardoor de opleving werd gestimuleerd. Positieve impulsen gingen bovendien uit van de overheidsbestedingen en in Noord-Amerika en Japan tevens van de woningbouw.

Alles te zamen genomen, mocht dit onvoldoende baten. De vraag naar investeringsgoederen, die een verder herstel had moeten schragen, ontwikkelde zich uitermate zwak. In enkele landen bleven in 1976 de investeringen dalen. De onderbezetting van het productie-apparaat stond een significante expansie van het investeringsvolume in de weg. In het CEP wordt betoogd, dat als investeringsmotieven in de meeste landen rationalisatie en vervanging wegens veroudering de boventoon voerden. Rationalisatie kan echter ook betekenen dat naar verhouding minder rendabele productiecapaciteit wordt geëlimineerd, zonder dat daarvoor in de plaats nieuwe machines worden aangeschaft. Wel brengt een dergelijke maatregel het moment waarop nieuwe investeringen zullen plaatsvinden dichterbij, omdat de bestaande capaciteit wordt verkleind.

De problematiek met betrekking tot het investeringsgedrag is, zoals bekend, uitermate complex. De meting van productiecapaciteiten stuit daarenboven op grote moeilijkheden. De balans is echter kennelijk zo duidelijk in neerwaartse richting verstoord, dat in het CEP met grote stelligheid kan worden beweerd: „Feit is, dat grote delen van het bedrijfsleven in de Westerse landen onder druk van een structurele overcapaciteit een ingrijpend sanerings- en reorganisatieproces doormaken” (blz. 63). Het gaat daarbij niet alleen om de textielindustrie en de scheepsbouw, waarvan de problemen voldoende bekend zijn, maar ook om grote sectoren als de metaalbewerking, de staalindustrie en de olieraffinage.

Toch zijn de verwachtingen ten aanzien van de investeringen in 1977 niet ongunstig. Op grond van gegevens uit enquêtes met betrekking tot plannen en orderportefeuilles en op grond van de sterk verbeterde rendementsposities wordt rekening gehouden met een conjunctuur-stimulerende rol van de investeringen in de sterke landen (de Verenigde Staten, Japan en West-Duitsland). Het overheidsbeleid is tot nog toe in de sterke landen niet zeer stimulerend geweest. Aangenomen mag worden dat aangekondigde programma's in de tweede helft van 1977 de vraag naar goederen positief zullen beïnvloeden. In zwakke landen met een te hoog kostenpeil, zoals Engeland en Italië, zijn echter restrictieve maatregelen geboden, zodat van deze landen geen impuls tot herstel van de conjuncturele situatie in de wereld uitgaat. Al met al zouden deze ontwikkelingen blijkens de vooruitzichten kunnen leiden tot een groei van de (herwogen) wereldhandel qua volume met 7% tegenover een stijging van 12% in 1976.

2.1. De Nederlandse economie in 1976

Uit de in het CEP verstrekte kerngegevens per halfjaar blijkt, dat de opleving van de conjunctuur in de Nederlandse economie eveneens in de tweede helft van 1975 en de eerste helft van 1976 een hoogtepunt bereikte. Geconstateerd wordt verder, dat in het vierde kwartaal van 1976 sprake was van een hervatting van de opwaartse lijn. Daarbij speelt de woningbouw een belangrijke rol. Kwartaalcijfers worden

Tabel 1. Enkele kerngegevens 1976-1977

	1976	1977
	procentuele mutaties	
Exogeen		
Volume wereldinvoer (herwogen)	12 (+ 1)	7 (1)
Invoerprijspeil (in gld.)	6 (- 1)	4 (1)
Concurr. uitvoerprijspeil (in gld.)	5,5 (- 2,5)	3 (- 5)
Effectieve koers gld.		
t.o.v. concurrenten in buitenland	1,5 (+ 1,5)	5 (+ 5)
t.o.v. leveranciers	1 (+ 1)	3 (+ 3)
Volume investeringen woningen	2,5 (+ 2)	12,5 (+ 11,5)
Endogeen		
Volume particuliere consumptie	4 (+ 1,5)	3,5 (+ 0,5)
Volume bruto investeringen bedrijven	6,5 (+ 1,5)	8 (0)
Volume materiële overheidsbestedingen	7,5 (+ 0,5)	1 (+ 0,5)
Volume goederenuitvoer	12 (+ 1)	6 (2,5)
Volume goedereninvoer	12 (+ 2)	6 (1)
Volume bruto nationaal produkt	4 (+ 0,5)	4,5 (0)
Productievolumen bedrijven	4,3 (+ 0,8)	4,5 (0)
Arbeidsproductiviteit bedrijven	5 (+ 0,5)	4,5 (+ 0,5)
Loonsom per werknemer (bedr.)	10,8 (+ 1)	7,5 (0,7)
Prijspeil particuliere consumptie	9 (0,3)	6,5 (0,5)
Prijspeil goederenuitvoer	6,5 (- 0,5)	4 (- 2,5)
Reële arbeidskosten	2 (+ 1)	2,5 (1)
Reëel vrij beschikbaar inkomen (modaal)	0,5 (+ 0,5)	2,5 (+ 1)
	niveaus	niveaus
Saldo i.r. betalingsbalans (mrd. gld.)	6,4 (+ 0,9)	5,5 (- 0,5)
Voorraadvorming (mrd. gld.)	1,8 (0,6)	3,7 (0,3)
Werkloosheid (1.000 pers.)	224 (6)	212,5 (2,5)
Arbeidsinkomensquote (gecorrigeerd)	93,5 (0,1)	92 (1,6)
Druk collectieve lasten (% NI)	52,4 (+ 0,2)	52 (1,1)
Financieringsaldo (% NI) (transactiebasis) ..	5 (+ 0,9)	4 (+ 0,8)

Bronnen: CEP 1977 en MEV 1977.

evenwel niet gepresenteerd. De reden hiervan is niet duidelijk. Er wordt immers, zoals gezegd, met een kwartaalmodel gewerkt.

De „ongewoon krachtige aanvulling van voorraden in de industriële wereld” leidde in 1976 tot een stijging van de goederenuitvoer met 12%. Daar tegenover stond een toeneming van de goedereninvoer met eenzelfde percentage, waardoor de bijdrage van het uitvoersaldo aan de stijging van het bruto nationaal produkt in reële termen nihil was. Het surplus op de lopende rekening van de betalingsbalans was niettemin groter dan in 1975. Een minder ongunstige inkomensbalans en het effect op korte termijn van de appreciatie van de gulden kunnen hiervoor als verklaring gelden.

Op basis van de toeneming van de relevante bestedingen kan een stijging van de invoer met 8 à 9% worden verklaard. Het verschil met de feitelijke ontwikkeling van de invoer wordt onder meer toegeschreven aan: „de relatief sterkere binnenlandse prijsstijging, waardoor imports substitutie heeft plaatsgevonden” (blz. 87). Verder wordt geconstateerd dat de marginale invoerquote van de voorraadvorming groter dan normaal was. Opgemerkt wordt, dat dit voor een jaar na een recessie een gebruikelijk verschijnsel is. Als dit zo is, moet een model voor de korte termijn juist een dergelijk fenomeen kunnen genereren.

De binnenlandse opleving werd voor een aanmerkelijk deel bepaald door de voorraadvorming. Duidelijker nog dan uit de kerngegevens blijkt dit uit een cijferopstelling, waarbij de mutaties van de bestedingen worden uitgedrukt in het BNP van het voorafgaande jaar (zie tabel 2). Door naast de resultaten voor 1976 ook de cijfers voor 1975 en 1977 op te nemen komen de verschillen ten aanzien van de volumeconjunctuur helder in beeld.

Het volume van de particuliere consumptie leverde met een stijging van 4% een tweede verrassing op (zie tabel 1). Met behulp van een consumptiefunctie, waarbij onderscheid wordt gemaakt tussen de marginale consumptiequoten van loon-, overgedragen en winstinkomen kon slechts een toeneming van 2% worden becijferd. Ter verklaring van de discrepantie wordt in het CEP gewezen op de aanhoudende inflatie en inkomensnivellering, die de spaarquoten in neer-

Tabel 2. Bestedingsmutaties qua volume in % van het BNP van het voorafgaande jaar

	1975	1976	1977
Consumptie gezinnen	1,8	2,5	1,9
Bedrijfsinvesteringen	- 0,7	0,8	0,9
Autonome bestedingen (incl. woningbouw)	0,5	1,0	0,8
Totale binnenlandse afzet	1,6	2,7	3,7
Voorraadvorming	2,9	1,6	0,8
Uitvoersaldo	0,5	0	0
Bruto nationaal produkt	- 1,8	4,3	4,4
Productie bedrijven	- 1,5	4,3	4,6

Bronnen: CEP 1977 en MEV 1977.

waartse richting beïnvloeden. Daarnaast wordt de aandacht gevestigd op de omvangrijke uitbreiding van het hypothecair krediet, dat naar mag worden aangenomen voor een deel is aangewend in de consumptieve sfeer. Het was dan ook vooral de consumptie van duurzame goederen die zeer expansief was. Wellicht heeft ook de verhoging van de BTW tot een vervroegde aanschaffing van duurzame consumptiegoederen geleid.

De particuliere investeringen in vaste activa daalden in 1976 met 6,5%. Brengt men een correctie aan voor incidentele mutaties (w.o. vliegtuigen en schepen) dan resteert een vermindering met 2%. Evenals elders in de industriële wereld droegen de investeringen van bedrijven in 1976 niet bij tot het verbeide conjunctuurherstel.

Er resulteerde een produktiestijging bij bedrijven van 4,5%. De arbeidsproductiviteit nam daarentegen met 5% toe. Daaruit is af te leiden, dat de werkgelegenheid in de bedrijven met 0,5% daalde. In het Plan is sprake van een daling met 1% (tabel III.9). Het verschil zal wel een kwestie van afronden zijn. Waar een zo belangrijk verschijnsel als de werkgelegenheid in het geding is, lijkt ons een grotere mate van nauwkeurigheid wenselijk.

Opvallend, maar niet verwonderlijk, gegeven de bestaande conjuncturele reserves, is de stijging van de arbeidsproductiviteit in de industrie met 10,5%. Als gevolg hiervan daalde de werkgelegenheid in de industrie aanzienlijk. De dienstensector en de bouwnijverheid boden dank zij een betrekkelijk geringe produktiviteitsstijging enig tegenwicht. Ook de overheid nam meer mensen in dienst, zodat per saldo de daling van de werkgelegenheid beperkt bleef tot ruim 20.000 manjaren. Bij een toeneming van het aanbod met 14.000 manjaren zou een werkloosheidstoename van 35.000 worden gevonden. Door een administratieve wijziging van de verwerking van deze cijfers wordt dit aantal vervolgens teruggebracht tot 18.000. Hoe deze correctie tot stand komt en wat voor consequenties dit heeft, wordt er echter niet bij verteld.

De loonsom per werknemer nam in 1976 met iets minder dan 11% toe. Het verschil met het corresponderende cijfer in de MEV is terug te voeren op de onverwacht grote toeneming van de post „incidenteel”. De verklaring hiervan is bij gebrek aan adequate informatie moeilijk. Als mogelijke oorzaken wordt gedacht aan: het niet volledig effectief zijn van de loonpolitiek, uitstralingseffecten als gevolg van de inkomensnivellering en een vermindering van de werktijdverkorting. De prijsstijging van de particuliere consumptie was met ruim 9% aan de hoge kant. Autonome factoren (verhoging BTW, huren en prijs van het aardgas) droegen hieraan in belangrijke mate bij. Het reëel vrij beschikbaar inkomen van de modale werknemer (incl. de post „incidenteel”) steeg met 0,5%, omdat de lastenverzwaring beperkt kon blijven, mede dank zij meevallende vermogensposities bij de sociale fondsen.

Het overig inkomen won iets terug van het terrein, dat in de afgelopen jaren verloren ging. Dit manifesteerde zich in de vorm van een daling van de (gecorrigeerde) arbeidsinkomensquote t.o.v. 1975 met 2,5 procent-punten. Hierbij is

in belangrijke mate sprake van een conjunctureel herstel. De voor de particuliere sector beschikbare ruimte werd door de overheid nauwelijks gedecimeerd. Het beslag van de collectieve sector op het nationale inkomen onderging een geringe stijging. Daarmee werd een basis gelegd voor een herstel van de winstmarges. Het CPB tekent hierbij aan: „Zonder twijfel namen de winstmarges op de buitenlandse afzet sterker toe dan die op de binnenlandse” (blz. 20). Margeverhoging op de binnenlandse afzet werd begrensd door het gevoerde prijsbeleid. Anderzijds bood de forse expansie van de wereldhandel goede mogelijkheden tot verhoging van de prijzen in het buitenland. In de secundaire sfeer werd de positieverbetering van het overig inkomen ondersteund door een verruiming van de fiscale investeringsfaciliteiten. Een en ander leidde aan het einde van het jaar tot een aantrekken van het investeringsvolume.

2.2. De prognose voor 1977

Zoals uit de tabellen 1 en 2 blijkt, zullen in 1977 de investeringen het moeten gaan maken. De extra impulsen van voorraadvorming en consumptie zijn uitgewerkt. Daar staat dan weliswaar tegenover dat de woningbouw een verheugende opleving vertoont, maar de overige autonome bestedingen laten het wat afweten. Dit komt omdat het beleid, zoals wordt opgemerkt, in een meer structureel georiënteerde richting wordt verlegd. De bekende instrumenten ter beteugeling van de structurele werkloosheid zullen de boventoon gaan voeren. Het gaat hierbij om een beperking van de stijging van de collectieve druk (het z.g. 1%-beleid), een herstructurering van het systeem van investeringsfaciliteiten en loonkostensubsidies. De Wet Investeringsrekening (WIR) wordt weliswaar later dan verwacht ingevoerd, maar de vigerende overgangsregeling heeft eenzelfde globaal kwantitatief effect.

Het uitvoersaldo draagt in 1977 wederom niet bij tot de stijging van het BNP, die op 4,4% wordt becijferd. De internationale handel geeft echter een ander beeld te zien dan in 1976. De herwogen wereldhandel neemt volgens de vooruitzichten in 1977 slechts met 7% toe. De uitvoer van goederen zal met 6% toenemen. Het achterblijven van de export bij de ontwikkeling in de rest van de wereld hangt, naar mag worden aangenomen, samen met een verslechtering van de concurrentiepositie in 1976 en 1977. Vanzelfsprekend is de appreciatie van de gulden hierbij van grote betekenis. De invoer van goederen neemt evenals de export met 6% toe. De impuls van de voorraadvorming op de invoer, zoals deze zich in 1976 manifesteerde, is niet langer werkzaam. Daar tegenover staat een verdere substitutie ten gunste van de invoer, vanwege de relatief geringe stijging van de invoerprijs. Rekening houdend met de ontwikkelingen van de dienstensen de inkomensbalans wordt overigens voor 1977 een overschot op de lopende rekening verwacht, dat kleiner is dan in 1976.

De stijging van de arbeidsproductiviteit houdt gelijke tred met de expansie van het produktievolumen van bedrijven. Beide grootheden nemen met 4,5% toe. Dit impliceert, dat de werkgelegenheid in de bedrijven stabiel blijft. In het CEP is echter sprake van een werkgelegenheidsverbetering van ca. 5.000 manjaren. Hier stuiten we kennelijk weer op een niet zichtbare afronding van cijfers. De overheid scheidt extra werk voor 10.000 personen, zodat gegeven een uitbreiding van het aanbod met 3.000 de geregistreerde arbeidsreserve daalt met 12.000 manjaren.

Men zou zich kunnen afvragen waarom de werkgelegenheid in de particuliere sector zo weinig expansief is. De stijging van de reële arbeidskosten is evenals in 1976 aan de lage kant. Bovendien wordt verwacht dat de investeringen in outillage met 7% toenemen. Onder deze omstandigheden is het niet ondenkbaar dat het aantal arbeidsplaatsen toeneemt. De bezettingsgraad van de produktie zal wellicht niet verder

verslechteren. In het *CEP* wordt zelfs bij wijze van variant op de centrale projectie rekening gehouden met een verbetering van de bezettingsgraad, maar hierover straks meer. Bij een constante bezettingsgraad kan de feitelijke werkgelegenheid pari passu met het aantal arbeidsplaatsen toenemen. Het woord arbeidsplaatsen valt in het *CEP* wel, maar nadere informatie over deze grootheid wordt niet verstrekt. Dit kan trouwens ook niet indien uitsluitend op het kompas van het kwartaalmodel wordt gevaren.

Na verwerking van de recente gebeurtenissen aan het loonfront komt de stijging van de loonsom per werknemer in 1977 uit op 7,5%. Dit is ongeveer $\frac{3}{4}$ procent-punt lager dan de raming in de *MEV*. De incidentele component is een vol punt hoger, maar daar staat tegenover dat de werkgeverslasten een procent-punt lager uitvallen. Het verschil tussen de uitkomsten in *CEP* en *MEV* heeft derhalve uiteindelijk toch betrekking op prijscompensatie en initiële loonstijging, die beide van geringere omvang zijn dan oorspronkelijk werd verwacht! De prijs van de particuliere consumptie stijgt met 6,5%. Het verschil met de *MEV* (- 0,5%) hangt natuurlijk samen met de afwijkende predictie ten aanzien van de loonkosten. Het reëel beschikbaar inkomen van de modale werknemer (incl. de post „incidenteel”) kan met 2,5% stijgen. Dit is een procent-punt meer dan voorzien in de *MEV*. Een daling van de premies van de sociale verzekeringen — vnl. van de ziekenfondspremie — maakt dit gunstige verschil mogelijk. Dank zij de meevallers in deze sfeer kan de inflatie verder worden beteugeld. Tevens wordt hierdoor een verdere nivellering van de inkomens bewerkstelligd. De hoger betaalden profiteren namelijk niet van een verlaging van de ziekenfondspremie.

De (gecorrigeerde) arbeidsinkomensquote daalt t.o.v. 1976 met 1,5 procent-punt. De corresponderende stijging van de reële arbeidskosten bedraagt 2,5%. Deze cijfers illustreren dat in 1977 (evenals in 1976) sprake is van loonmatiging. In het *CEP* wordt betoogd, dat ook voor de nabije toekomst een dergelijke ontwikkeling geboden blijft te meer daar in het buitenland eveneens het accent op kostenmatiging ligt. In zijn algemeenheid kunnen wij met deze doelstelling instemmen. Loonmatiging zal echter niet mogen leiden tot een aantasting van de consumptiegroei. Daarvoor is de conjuncturele toekomst te ongewis. Hoe ongewis wordt duidelijk bij de presentatie van halfjaarlijkse resultaten. In de tweede helft van 1977 verliezen de binnenlandse afzetcomponenten aan groei-kraft, zo wordt gesteld, waardoor de werkloosheid weer iets oploopt.

2.3. Onzekerheidsvarianten

De toekomst pakt nog al eens anders uit dan wordt verwacht. Met het oog hierop worden ter aanvulling van het beeld, dat op basis van de centrale projectie naar voren komt, onzekerheidsvarianten berekend. Realistische aangrijpingspunten voor dergelijke varianten lijken het niveau van de investeringen en de koers van de gulden. Het CPB kiest deze keer echter voor enkele minder traditionele, meer rooskleurige, varianten. Aan de orde komen een extra stijging van de bezettingsgraad van het productie-apparaat en een additionele consumptiegroei. De resultaten van deze varianten zijn te zamen met de resultaten van een geringere expansie van de investeringen (ontleend aan de *MEV* 1977) en de gevolgen van een (extra) appreciatie van de gulden (ontleend aan het *CEP* 1976) weergegeven in tabel 3. Met betrekking tot beide laatstgenoemde varianten wordt het effect in het eerste en tweede jaar (gecumuleerd) gepresenteerd. Daarentegen moet bij de weergave van de varianten uit het *CEP* 1977 worden volstaan met de resultaten voor 1977. Tweede-jaarseffecten worden niet vermeld.

De variant, waarbij wordt uitgegaan van een omvangrijkere capaciteitsvernietiging, wordt in de kop van de tabel van het *CEP* omschreven met: „0,5% meer werkgelegenheid”.

Tabel 3. Onzekerheidsvarianten

	0,5% meer werkgelegenheid	1% extra groei part. consumptie	4% minder groei bedrijfsinv. in '77		2% appreciatie gulden in '77	
	1977	1977	1977	1978	1977	1978
Loonsom per werknemer (%)	0,4	0,1	0,1	0,3	0,4	1,1
Reëel vrij beschikbaar inkomen (%)	0	0	0	0	0,1	0
Prijspeil part. consumptie (%)	0,3	0,1	0,1	0,2	0,4	0,8
Volume part. consumptie (%)	0,2	1,0	0	0	0,2	0
Volume investeringen bedrijven (%)	2,2	0,5	4	4,9	0	1,4
Volume goederenuitvoer (%)	0,1	0	0	0,1	0,6	0,7
Productievolume bedrijven (%)	0	0,4	0,2	0,2	0,2	0,4
Saldo lopende rekening (mrd. gld.)	0,7	0,8	0,9	1,1	0,1	0,4
Werkloosheid (1.000 personen)	15	4	2	4	0,5	7,5

Bij dit verband past een kanttekening. Vernietiging van capaciteit betekent ook verlies van arbeidsplaatsen. Aangenomen mag worden dat relatief oude jaargangen voor eliminering in aanmerking komen. De werknemers, die deze arbeidsplaatsen gedeeltelijk bezetten, kunnen bij een gegeven afzetvolume in meer recente jaargangen te werk worden gesteld. De arbeidsproductiviteit ligt in deze jaargangen op een hoger niveau. Dit betekent, dat niet alle werknemers, die hun arbeidsplaats verliezen, opnieuw kunnen worden ingeschakeld. De werkgelegenheid daalt! Sandee spreekt in dit verband van rationalisatie 5). Extra werk ontstaat, indien de bestedingen toenemen. Daarvan is in de variant per saldo geen sprake (zie tabel 3). De investeringen nemen extra toe. Hetzelfde geldt in mindere mate voor de consumptie. Hier tegenover staat een daling van het exportvolume met als gevolg dat de productie van bedrijven geen wijziging ondergaat. Een nadere toelichting op deze variant wordt node gemist.

Minder controversieel is de variant met betrekking tot de consumptie. Deze is ingegeven door de verrassende ontwikkeling van deze grootheid in 1976. De gevolgen van een mutatie met 1% laten zich gemakkelijk beschrijven. De binnenlandse bestedingen nemen extra toe, de invoer eveneens, zij het in mindere mate. Dit impliceert een additionele productiestijging. De werkloosheid daalt als gevolg hiervan nog eens met 4.000 manjaren, waarbij bedacht moet worden dat het een jaargemiddelde betreft. Aan het *einde* van het jaar zijn er 10.000 werklozen minder dan in de centrale projectie.

De variant met betrekking tot de investeringen behoeft geen uitgebreide motivering. Het is zeer de vraag of de stimulering het gewenste effect zal hebben. De bestaande onzekerheid wordt nog vergroot door het niet volgens plan invoeren van de WIR ook al blijft tot het tijdstip van introductie de overgangsregeling van kracht. Een vermindering van de groei van de investeringen met 4% leidt na twee jaar tot een extra werkloosheid van 4.000 manjaren. Exercities met het jaargangenmodel leren, dat de gevolgen van een eenmalige verlaging van de groeivoet van de investeringen voor de werkgelegenheid heel wat groter kunnen zijn. Dit blijkt trouwens ook uit een opmerking bij dezelfde variant maar dan met de tekens verwisseld (4% meer groei van de bedrijfsinvesteringen) in het *CEP* 1976: „De lange termijn effecten, t.w. de creatie van arbeidsplaatsen is hier vooralsnog buiten beschouwing gelaten” (t.a.p. blz. 132).

Met de devaluatie van de munteenheden van de Scandinavische landen nog vers in het geheugen, lijkt het raadzaam

5) J. Sandee, *A putty-clay model for the Netherlands*, Paper presented at the European Meeting of the Econometric Society, Helsinki, augustus 1976.

Tabel 4. Gezinsinkomen en consumptieve bestedingen

	1961/1970	1971/1975
	mutaties per jaar in %	
Primair inkomen van gezinnen	10,6	12,2
Beschikbaar inkomen (nominaal)	10,3	12,0
Consumptieve bestedingen (nominaal)	10,6	12,7
Prijs van de particuliere consumptie	4,1	9,2
Volume van de particuliere consumptie	6,2	3,2

Bron: MEV 1977.

de effecten van een effectieve appreciatie van de gulden nog eens voor het voetlicht te halen. Een appreciatie van 2% remt de inflatie, maar heeft negatieve gevolgen in de volumesfeer. De export loopt aanzienlijk terug. In het tweede jaar wordt ook de groei van de investeringen aangetast. Uiteindelijk neemt de werkloosheid in dit geval met 7.500 personen toe.

3. Investeringen en economische groei

In het CEP wordt geen aandacht besteed aan de ontwikkeling op middellange termijn. De vraag of 1977 spoort met de voor 1980 gestelde desiderata komt dan ook niet of nauwelijks aan de orde. Wel blijkt dat van een volledig herstel van de conjunctuur nog geen sprake is. Bij het scenario voor de middellange termijn wordt van een conjunctuurvrije situatie in 1980 uitgegaan. Dit impliceert dat aan de projecties voor de middellange termijn een herstel van de conjunctuur ten grondslag ligt. Daarnaast wordt ingecalculleerd, dat de trends in de groei aanmerkelijk zwakker zijn dan die in het verleden. Grosso modo zijn dit realistische uitgangspunten, maar zoals in *De Nederlandse economie in 1980* wordt gesteld: „Het beeld is ook ambitieus. Want wanneer ermede wordt gerekend dat de investeringen van het bedrijfsleven in 1976 verder dalen, dan is het impliciete herstel van de investeringen in de periode 1977-1980 zonder meer omvangrijk” (t.a.p. blz. 11).

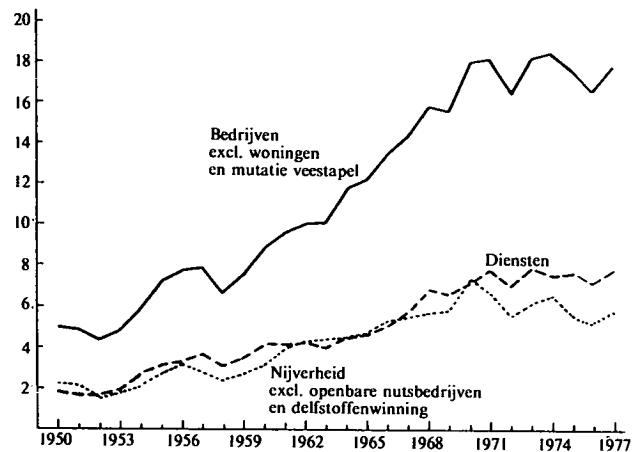
Rekening houdend met de daling van de investeringen in 1976 en de gewenste stijging van 4% per jaar in de periode tot en met 1980 lijkt de projectie m.b.t. de groei van de investeringen in 1977 niet ongunstig. Daarmee is echter niet gezegd, dat de voorspelling ook gerealiseerd zal worden. De onzekerheid is nog altijd groot. Dit wordt duidelijk bij een beschouwing van de karakteristieken van de economische groei in de afgelopen jaren.

Na de uitbundige stijging van de afzet in de jaren zestig worden we in de jaren zeventig geconfronteerd met een vertraging in de groei. In tabel 4, ontleend aan de MEV 1977, is deze breuk in de ontwikkeling met betrekking tot de consumptie duidelijk zichtbaar. Het beeld is symptomatisch voor de afzet in zijn geheel. Als gevolg hiervan kan voor de investeringen van bedrijven van een stabilisatie van het niveau worden gesproken. In grafiek 1, overgenomen uit het recente CEP, is dit geïllustreerd. De prognose voor 1977 is daarin verwerkt.

Een afdoende verklaring voor de breuk in de ontwikkeling is nooit gegeven. Wel kunnen mede op basis van de uitlatingen in de diverse publikaties van het CPB een aantal factoren op een rij worden gezet. Welk gewicht aan elk van deze factoren moet worden toegekend, blijft een open vraag.

De versnelde eliminering van niet-meer rendabele jaargangen, zoals beschreven met behulp van het jaargangenmodel, is ongetwijfeld een factor die tot de vertraging van de expansie bij kan dragen. Door het afstoten van marginale jaargangen gaat produktiecapaciteit en inkomenspotentieel verloren, hetgeen bij een constante bezettingsgraad in mindering op de bruto groei moet worden gebracht. Er worden echter ook andere geluiden gehoord. Betoogd wordt, dat een snelle expansie zoals opgetreden in de jaren zestig, tot een structurele overinvestering moet leiden met als gevolg, dat in een groot aantal sectoren overcapaciteit ontstaat. Hieruit

Grafiek 1. Bruto-investeringen naar bestemming (× mrd. gld.; in prijzen van 1970)

Bronnen: CEP 1976 en 1977, MEV 1977.

resulteren bezettingsgraadverliezen waardoor de winstposities van het bedrijfsleven verder worden aangetast. Dit zou dan de versnelling in de stijging van de arbeidsinkomensquote na 1970 mede kunnen verklaren.

De intigerende vraag waarom structurele overcapaciteit ontstaat is daarmee nog niet beantwoord 6). Mogelijke oorzaken zijn wel op te sommen. Prijsstarheid als gevolg van oligopolistische concurrentie kan leiden tot een te geringe volumestijging van de vraag. Op macro-economisch niveau betekent dit een te laag reëel loon waardoor de consumptie onvoldoende toeneemt. De cijferopstelling in tabel 4 is in dit opzicht enigszins suggestief. Op een oorzaak van geheel andere aard is onlangs door Forrester de nadruk gelegd 7). In zijn visie leiden lange vertragingen bij de bestelling en levering van kapitaalgoederen en het feit dat de vraag naar deze goederen in de investeringsgoederensector zelf afgeleid is van de vraag naar kapitaalgoederen in de consumptiegoederensector noodzakelijkerwijze tot overinvestering. Weer een ander aspect komt naar voren in het volgende citaat uit *Een Macro-Economische Verkenning van de Nederlandse Economie in 1980*: „Verzadigingsverschijnselen in belangrijke sectoren en dreigende of reeds bestaande overcapaciteiten van structurele aard brengen een minder snelle ontwikkeling met zich” (t.a.p. blz. 14). Daarentegen wordt naar aanleiding van de gegevens van tabel 4 in de MEV geconcludeerd: „Duidelijk blijkt dat van verzadiging geen sprake is geweest immers, in dat geval zou een toename van de spaarquote hebben moeten optreden” (t.a.p. blz. 51). Dat de spaarquote niet is toegenomen blijkt uit het verloop van de nominale consumptie t.o.v. het beschikbaar gezinsinkomen. De tegenstelling, die in de weergegeven citaten besloten ligt, markeert de aard van de problematiek. De gebeurtenissen op micro-economisch niveau kunnen met behulp van de macro-economische kengetallen niet altijd op bevredigende wijze worden aangetoond.

Dit geldt ook voor een factor die in het proces van economische groei een zeer belangrijke rol speelt, te weten de technische vooruitgang. De vertraging van de groei wordt door sommigen in verband gebracht met een ongelijkmatige spreiding van innovaties over de tijd. In het recente jaar-rapport over de Duitse economie van de Raad van deskundigen aldaar wordt deze visie als volgt onder woorden gebracht:

6) A. van der Zwan is een van de weinige auteurs, die geprobeerd hebben deze vraag te beantwoorden. Zie bijvoorbeeld zijn recente artikelenserie: Na de smalle marges van het beleid, nu de „dreigende” vervaging van de politieke keuzen, *ESB*, 16, 23 en 30 maart 1977.
7) J. W. Forrester, *Business structure, economic cycles, and national policy*. Paper presented to the National Association of Business Economists, 7 oktober 1975.

Aanval op het kwartje

Het kwartje is — wiskundig gezien — niet de meest praktische munt. De auteur stelt wat anders voor, maar beseft wel dat zijn oplossing niet realistisch is. Een schijnaanval dus.

Ons muntsysteem heeft interessante aspecten. Men vindt er veel over in het rapport dat de „Muntcommissie” in 1971 heeft uitgebracht aan de minister van Financiën. Het is een studie over de ontwikkeling van ons muntstelsel en er worden noodzakelijke en gewenste wijzigingen in de structuur ervan aangegeven. De commissie stond onder voorzitterschap van Prof. Dr. Th. A. Stevers en het rapport is verkrijgbaar bij de Staatsdrukkerij en -uitgeverij.

Een muntstelsel moet zo praktisch mogelijk zijn. Een criterium dat men daarbij kan gebruiken, is de eis dat bedragen van 1 t/m 99 ct. gevormd moeten kunnen worden met behulp van een zo klein mogelijk aantal munten; een minimumeis dus. Thans hebben we — afgezien van de gulden en de rijksdaalder, die in dit betoog geen rol spelen — vier munten: de cent, de stuiver, het dubbeltje en het kwartje. Laat ons aannemen, en dat ligt ook wel erg voor de hand, dat de eerste drie munten in elk geval nodig zijn; dan blijft de vraag: is het kwartje als vierde munt optimaal? Het zal blijken dat dit niet het geval is: de optimale munt correspondeert met een ander bedrag.

Om dit te vinden heb ik voor alle bedragen van 1 t/m 99 ct. nagegaan met hoeveel munten zij gevormd kunnen worden, waarbij naast cent, stuiver en dubbeltje als vierde munt waarden van resp. 20, 25, 30, 35, 40, 45 en 50 ct. werden gekozen. Het aantal munten, nodig voor de vorming van een bepaald bedrag noemen we het muntgetal M . Zo geldt voor bijv. 32 ct. $M = 4$ (kwartje, stuiver en twee centen).

Aldus werden per mogelijkheid voor de vierde munt 99 waarden M verkregen. Wanneer we nu voorlopig even aannemen dat de geldbedragen in ons geldverkeer, eindigend op 1 t/m 99 ct. rechthoekig verdeeld zijn, dan is het nemen van een gemiddelde van de M -waarden per mogelijkheid zinvol. In tabel 1 vindt men voor de zeventien mogelijkheden de som van de 99 M -waarden en vervolgens het gemiddelde \bar{M} .

Uit de waarden voor \bar{M} blijkt dat het kwartje niet optimaal is. We zouden beter een munt ter waarde van 30, 35 of 40 ct. kunnen hebben.

Nu behoeft het bovenstaande correctie, omdat de verdeling van de bedragen van 1 t/m 99 ct. bepaald niet rechthoekig is. Er zijn in elk geval al twee grote pieken bij bedragen die op een 0 of een 5 eindigen. Bovendien

Tabel 1

Waarde van de vierde munt in ct. a)	$\sum_{i=1}^{99} M$	$\bar{M} = \frac{\sum_{i=1}^{99} M}{99}$
20	500	5,05
25	470	4,75
30	460	4,65
35	460	4,65
40	460	4,65
45	470	4,75
50	500	5,05

a) Waarden boven 50 ct. zijn niet interessant. De symmetrie is maar lokaal.

Tabel 2

Waarde van de vierde munt in ct.	$\sum_{i=1}^{19} M$	$\bar{M} = \frac{\sum_{i=1}^{19} M}{19}$
20	60	3,16
25	54	2,84
30	52	2,74
35	52	2,74
40	52	2,74
45	54	2,84
50	60	3,16

zal de cent t.z.t. wel verdwijnen!). Ik heb daarom de berekening nog eens uitgevoerd voor 19 bedragen: veelvoud van 5 ct. Het resultaat is in tabel 2 weergegeven.

Uit tabel 2 blijkt andermaal dat in plaats van het kwartje een munt ter waarde van 30, 35 of 40 ct. valt te prefereren, althans volgens het hier beschouwde criterium. Zo'n munt zou men dan een „drietje” of een „vier-tje” kunnen noemen (resp. drie en vier dubbeltjes). Maar dat zo iets zal gebeuren, lijkt wel uitgesloten. Het kwartje is m.i. niet meer weg te denken en heeft grote voordelen (vierde deel van een gulden). De Muntcommissie vermeldt trouwens in haar rapport ook al dat het kwartje, te zamen met de gulden door het publiek tot de „handigste” munten worden gerekend.

Genoemde commissie, die bij de bestudering van diverse muntreeksen ook het criterium van een zo beperkt mogelijk aantal munten in beschouwing nam, opteert in eerste instantie voor de reeks 5, 10, 25, 100, 250, 1000, „die het populaire kwartje en de na verkleining hopelijk evenzeer populaire rijksdaalder bevat, en overigens ook het beste aansluit bij de huidige reeks”.

J. H. C. Lisman

1) Zie *ESB* van 9 juni 1976, blz. 544.

„Plausibel ist jedoch, dass die Innovationsaktivität in Zeiten langanhaltender Übernachtfrage erlahmt und danach erst allmählich in Gang kommt” 8). Hierbij moet in het bijzonder worden gedacht aan het aanbod van nieuwe produktiemethoden en nieuwe produkten, dat de benodigde vraag zelf schept.

Uit grafiek 1 blijkt, dat met de verwachte groei van de bedrijfsinvesteringen in 1977 het niveau van 1970 nog niet wordt bereikt. In hoeverre de bovengenoemde factoren hierbij een significante rol hebben gespeeld is niet te zeggen. Een onderzoek naar de betekenis van deze factoren zal, gelet op de internationale economische verlevtingen, ook niet betrekking kunnen hebben op de situatie in een bepaald land. In het *CEP* wordt in het hoofdstuk gewijd aan de ontwikke-

ling der bedrijfstakken een bescheiden begin gemaakt met een beschrijving van de industriële ontwikkeling in internationaal verband. Beschrijvende economie is echter niet voldoende. Er is behoefte aan een analyse van de economische dynamiek op micro- en meso-niveau. Een min of meer gericht investeringsbeleid, dat in te geringe mate steunt op de resultaten van wetenschappelijk onderzoek, lijkt gedoemd te mislukken.

Th. van de Klundert

8) *Jahresgutachten 1976/1977 des Sachverständigenrates zur Begutachtung der gesamtwirtschaftlichen Entwicklung*, Wiesbaden, 19 november 1976.

De positie van de zelfstandige ondernemers in de detailhandel

DR. P. M. VAN NIEUWENHUYZEN

In dit artikel besteedt Dr. P. M. van Nieuwenhuyzen, oud-directeur van het Economisch Instituut voor het Midden- en Kleinbedrijf, aandacht aan de macro-economische kerngegevens van het midden- en kleinbedrijf, in het bijzonder van de detailhandel. De auteur gaat tevens in op de tendens naar schaalvergroting in de detailhandel. Hij wijst op een mogelijke vermindering in de voorkeur voor grote detailhandelsvestigingen.

Enkele macro-economische gegevens

Het Economisch Instituut voor het Midden- en Kleinbedrijf (EIM) publiceert regelmatig algemeen-economische gegevens, betrekking hebbend op het geheel van kleine en middelgrote ondernemingen, in een viertal sectoren van het bedrijfsleven, te weten detailhandel, ambachten, horeca en vervoer. Deze gegevens zijn voor een belangrijk deel gebaseerd op prognoses van het Centraal Planbureau en realisatiegegevens van het Centraal Bureau voor de Statistiek. De onlangs verschenen publikatie van het EIM 1) steunt op gegevens van het eind maart verschenen *Centraal Economisch Plan 1977*. Op basis van dit rapport zijn door het EIM, in nauw overleg met het CPB, prognoses gemaakt over de te verwachten ontwikkeling in de bovengenoemde vier sectoren. De ramingen van bedoelde EIM-publikatie hebben betrekking op de — ten dele nog voorlopige — gegevens over het jaar 1976, respectievelijk op de verwachte uitkomsten voor 1977.

In dit artikel zullen wij ons beperken tot de totaliteit van het *midden- en kleinbedrijf in de detailhandel*. In een soortgelijke beschouwing in dit blad 2) werd een vergelijking getroffen tussen de jaarlijkse procentuele stijging van het „overige inkomen per zelfstandige ondernemer” (hetwelk in grote lijn overeenkomt met de nettowinst) en de jaarlijkse procentuele stijging van het bruto-inkomen van de gemiddelde werknemer in de detailhandel (i.c. de procentuele stijging van de loonsom per werknemer, opgevat als het prijselement van de loonkosten). Deze procentuele stijging lag voor beide categorieën in 1972 ongeveer op hetzelfde niveau, doch gaf in 1973, en nog in veel sterkere mate in 1974, een ongunstig verloop te zien voor de zelfstandige ondernemer. In 1975 was er eveneens nog een ongunstig verschil, doch dit was reeds beduidend kleiner geworden. Voor 1976 werd destijds verwacht dat dit verschil nog slechts zeer gering zou zijn.

De ramingen voor 1976 en 1977

Volgens de nieuwste ramingen ligt de procentuele stijging

van het „overige inkomen” per zelfstandige in de detailhandel in 1976 slechts iets lager dan de procentuele toeneming van het prijsniveau van de loonkosten (tabel 1). Voor 1977 wordt geraamd dat beide percentages vrijwel gelijk zullen zijn, met dien verstande dat de stijging van het loon iets geringer zal zijn. Zo zou dan, voor *beide jaren te zamen* genomen, de procentuele toeneming van het inkomen van beide categorieën vrijwel gelijk zijn.

Bij deze constatering passen wel enkele opmerkingen. Zo is de nauwkeurigheid van de uitkomsten van de ramingen over 1976 groter te achten dan die van 1977. Aan de ramingen voor het lopende jaar — gemaakt aan het begin van dat jaar — liggen uiteraard veronderstellingen en onzekerheden ten grondslag, die oorzaak kunnen zijn van verschillen met de uitkomsten van de raming die te zijner tijd meer het karakter van een nacalculatie heeft.

Onder de huidige omstandigheden zijn deze onzekerheden voor de raming 1977 nogal groot te achten. In dit kader valt op te merken dat belangrijke uitgangspunten — conform de desbetreffende ramingen van het *CEP* — wel deze zijn dat, nationaal gezien, de stijging van de loonsom per werknemer in bedrijven beperkt zal blijven tot 7,5% en de stijging van het prijspeil van de particuliere consumptie tot 6,5%.

In de tweede plaats zij opgemerkt dat het weergeven van een totaalbeeld weliswaar een bruikbare globale indicatie verschaft omtrent deze bedrijfstak als geheel, in het bijzonder dan voor de totaliteit van de kleine en middelgrote ondernemingen. Echter zo'n totaalbeeld geeft uiteraard geen indruk van de grote verscheidenheid die er bestaat — wat betreft de hoogte van de inkomens en het verloop daarvan — tussen de onderscheiden detailhandelsbranches, tussen bedrijfstypen en grootteklassen en vooral ook tussen individuele, soortgelijke bedrijven. Recente gegevens omtrent deze verscheidenheid zijn echter niet beschikbaar.

Voedings- en genotmiddelen; duurzame en overige consumptiegoederen

Wel wordt in eerder genoemde publikatie een afzonderlijke raming gegeven voor twee sub-sectoren, te weten voedings- en genotmiddelen en duurzame en overige consumptiegoederen. Daaruit blijkt een ongunstig verloop bij de voedings- en genotmiddelen. Voor 1976 blijkt de procentuele toeneming van de omzet slechts weinig lager te liggen dan die van de duurzame en overige consumptiegoederen. Hetzelfde geldt voor de stijging van het inkomen. Als echter de uitkomsten van de raming voor 1977 gerealiseerd zullen worden, dan zal het verloop bij de voedings- en genotmiddelen aanzienlijk ongunstiger uitvallen. De procentuele stijging van de omzetwaarde in voedings- en genotmiddelen

1) EIM, *Het Midden- en Kleinbedrijf in 1976 en 1977*, maart 1977.
2) *ESB*, 15 oktober 1975.

Tabel 1. Kerngegevens midden- en kleinbedrijf in de detailhandel 1976 en 1977

	1976	1977
	mutaties t.o.v. voorafgaande jaar in % a)	
Omzet		
waarde	11	8
prijs	8	5,5
volumen	3	2,5
Loonkosten		
waarde	13	8
prijs	10,5	7
volumen	2,5	1
Inkoop en overige bedrijfskosten		
waarde	11,5	8
prijs	8,5	5,5
volumen	3	2,5
Overig inkomen b) per zelfstandige ...	9	8
Arbeidsvolume		
zelfstandigen c)	- 2	- 2
werknemers	2,5	1
totaal	2	- 0,5

Bron: EIM. *Het Midden- en Kleinbedrijf in 1976 en 1977.*

a) Afgerond op 0,5.

b) Dit is in grote lijn vergelijkbaar met de (fiscale) nettowinst, vóór aftrek van het ondernemersloon, het loon van meewerkende gezinsleden en rente over geïnvesteerd eigen vermogen.

c) Inclusief meewerkende gezinsleden.

wordt beduidend lager geschat dan die voor 1976; dientengevolge ook de stijging van het inkomen. Deze stijging zou voor de zelfstandige detaillisten in voedings- en genotmiddelen als geheel vrijwel nihil zijn en zou voor de duurzame en overige consumptiegoederen aanzienlijk hoger zijn en ook nogal wat hoger uitvallen dan de veronderstelde procentuele stijging van het prijsniveau van de loonkosten.

Voor de raming van deze twee sub-sectoren afzonderlijk geldt wel in het bijzonder de eerder gemaakte opmerking omtrent de onzekerheden waarmee de berekeningen voor 1977 zijn behept. Maar ook indien in een later stadium zou blijken dat de verschillen minder groot zullen zijn, dan lijkt toch de verwachting gewettigd dat de vooruitzichten voor de voedings- en genotmiddelen voor 1977 ongunstig zijn en die voor de duurzame en overige goederen relatief gunstig.

Aan de ramingen ligt mede ten grondslag de veronderstelling dat, ten gevolge van de scherpe prijsconcurrentie die zich al vele jaren voordoet, de procentuele brutomarge in de detailhandel in voedings- en genotmiddelen, evenals in 1976, een lichte daling zal vertonen. Voor de duurzame en overige consumptiegoederen wordt een lichte procentuele stijging van de brutomarge verwacht, te zamen met een gunstige toename van de volume-omzet, welke laatste ook reeds voor 1976 te constateren viel.

Op grote schaal en op kleine schaal

In het tweede gedeelte van mijn vorige beschouwing in dit blad 3) heb ik gewezen op de achtergronden van de toegenomen tendens naar schaalvergroting in de detailhandel. Een daarmee nauw samenhangend verschijnsel is het toegenomen aandeel in de totale detailhandelsomzet van het geheel van winkeltypen waarbij de verkoop op basis van de formule lage kosten/geringe service/lage prijzen plaatsheeft. Het discount-verschijnsel doet zich vooral voor bij die artikelgroepen waarbij de aankoop weinig problemen oplevert ten aanzien van de gewenste voorlichting omtrent aard en kwaliteit van de artikelen en waarbij ook om andere redenen de service gering kan zijn, althans voor een groot deel van de consumenten. Tot deze categorie van min of meer probleemloze artikelen behoort een groot deel van de voedings- en genotmiddelen. De eerdergenoemde scherpe prijsconcurrentie en de geraamde lichte daling van de procentuele brutomarge zowel voor 1976 als voor 1977 passen geheel in deze tendens.

sinds 1917

sinds 1917

STENOGRAFENBUREAU W. STEMMER & Zn. B.V.

Schiebroekseweg 22-24, telefoon (010) 22 38 66
postbus 35007, Rotterdam

vervaardigt o.a. de officiële gemeenteraadsverslagen van Arnhem, Baarn, Best, Breda, Dordrecht, Eindhoven, Groningen, Haarlem, Haarlemmermeer, 's-Hertogenbosch, Hilversum, Maastricht, Rheden, Rotterdam, Tilburg en Veldhoven. **Wij leveren ook:**

notulen van directie- en aandeelhoudersvergaderingen

De jarenlange gedegen ervaring van ons bureau, toepassing van moderne geluidsopnametechniek en vooral onze eerste-klas medewerkers garanderen snel en accuraat werk, uitgevoerd op uiterst betrouwbare en discrete wijze.

I.M.

De schaalvergroting heeft zich in de sector van de voedings- en genotmiddelen en van de overige dagelijkse levensbehoeften het duidelijkst gemanifesteerd. Wel moet daarbij worden opgemerkt dat in de grootste dezer nieuwe winkeltypen (hypermarkten, zelfbedieningswinkels) ook een niet onbelangrijk deel van de duurzame en overige consumptiegoederen in het assortiment is opgenomen. Voor de aankoop van een groot deel van de duurzame gebruiksgoederen wordt door de meeste consumenten echter wel voorlichting en deskundigheid van de verkopers gevergd en ook andere elementen van dienstverlening. Het wekt dan ook geen verwondering dat de schaalvergroting in deze sub-sector minder ver gaand is doorgestoten en dat de, op een beperkt assortiment gespecialiseerde, zelfstandige winkeliers, hier nog steeds goede kansen behouden. Dit laatste valt ook op te maken uit het verloop van het *marktaandeel van het midden- en kleinbedrijf* in beide sub-sectoren 4).

Waar het aandeel van de zelfstandige detailhandelaren in voedings- en genotmiddelen in de totale omzet van deze sub-sector de laatste jaren een geringe daling vertoont (van bijna 77% in 1972 tot bijna 75% in 1977) gaf het aandeel van de zelfstandige winkeliers in de totale omzet aan duurzame en overige gebruiksgoederen de laatste jaren een geringe stijging te zien (van ruim 70% in 1972 tot bijna 73% in 1977).

Problemen bij de aankoop van probleemloze artikelen

In de distributieliteratuur worden onder probleemloze artikelen die artikelen verstaan waarbij de aankoop van de zijde van de koper weinig of geen problemen oplevert wat betreft de keuze en de daarbij gewenste voorlichting en service. Dit is het geval bij de meeste artikelen voor dagelijkse behoeften omdat de aankoop daarvan grotendeels een routinematig karakter heeft. Dit element vormt één van de belangrijke factoren waardoor de verkoop in grote en zeer grote detailhandelsvestigingen rendabele exploitatie-mogelijkheden kan bieden.

De omstandigheid dat gedurende de laatste vijftienvintig jaar een steeds groter deel van de verkoop in grote of zeer grote verkoopplaatsen is gaan plaatshebben, met een gelijktijdige sterke vermindering van het aantal kleine winkels, is in toenemende mate nadelige gevolgen voor vele consumenten gaan opleveren. Men moet zich niet verkijken op het feit dat het aandeel van de kleine en middelgrote ondernemingen in de totale detailhandelsomzet de laatste decennia betrekkelijk weinig is gedaald. Een belangrijk gevolg van de schaalvergroting is immers dat niet alleen binnen tal van

3) ESB, 22 oktober 1975.

4) Op.cit., tabel 15.

ondernemingen die tot het grootwinkelbedrijf worden gerekend het aantal vestigingen, als gevolg van schaalvergroting, aanzienlijk is verminderd, maar dat ook binnen de categorie van het midden- en kleinbedrijf het totaal aantal vestigingen sterk is verminderd wegens het toenemend marktaandeel van de middelgrote bedrijven. Aan de fijnmazigheid van het detailhandelsapparaat zoals dat vroeger bestond is dan ook een einde gekomen.

Het grofmazige net mag dan weliswaar nieuwe winkeltypen omvatten die voor een (groot) deel van de consumenten aantrekkelijke kanten hebben, het feit doet zich voor dat voor de minder mobiele consument de aankoopmogelijkheden aanzienlijk in aantal zijn verminderd. Het feit dat, mede door de vergroting van de welvaart, zovele artikelen min of meer probleemloos bij de aankoop zijn geworden heeft tot de enigszins paradoxale toestand geleid dat er mede daardoor nieuwe problemen bij de aankoop zijn gerezen; vanuit het gezichtspunt van de ruimtelijke spreiding van de detailhandelsvestigingen is een zekere verarming ontstaan in de samenstelling van het detailhandelsapparaat.

In dit verband heeft het ontbreken van aankoopmogelijkheden, zelfs van de dagelijkse levensbehoeften, in vele kleine woonkernen de laatste jaren al heel wat pennen in beweging gebracht. Niet alleen in ons land, maar ook in andere landen wordt het ontoereikende niveau van winkelvoorzieningen in bepaalde regio's als een probleem ervaren, waarvoor een oplossing dient te worden gevonden. Op welke wijze kan voor kleine winkeleenheden een rendabele exploitatie worden gevonden wanneer de economische basis daarvan te smal is, gezien het geringe aantal potentiële klanten? Hier ligt een interessant distributie-planologisch vraagstuk, dat ook verband houdt met het beleid van de overheid inzake de vestiging van zeer grote detailhandelsvestigingen aan de rand van een stad of „op de groene weide”, gelegen tussen enkele grote steden in.

Valt er een vermindering in de voorkeur voor grote detailhandelsvestigingen waar te nemen?

Het komt mij voor dat er een zekere ombuiging valt te

constateren — ook in het buitenland — in de voorkeur van de consumenten voor grote winkeleenheden naar een toename van de voorkeur voor het kopen in winkels van geringe omvang. Duidelijke bewijzen zijn hiervoor niet voorhanden, doch er zijn mijns inziens wel enkele indicaties. Een toenemende voorkeur voor een meer individuele behandeling bij het kopen, van de daarbij behorende dienstverlening en de bereidheid om daarvoor een hogere prijs te betalen valt wel te rijmen met de omstandigheid dat het verlangen naar nog grotere materiële welvaart de laatste jaren minder sterk is geworden, in zekere mate ten gunste van een in brede kringen toegenomen aandacht voor welzijnsaspecten.

Hierbij rijst dan de vraag of, wanneer er in de komende jaren weer sprake zal zijn van een — zij het gering — jaarlijks toenemend reëel inkomen per hoofd van de bevolking, dit jaarlijks inkomensacres gepaard zal gaan met een gewijzigd koopgedrag, in die zin dat in minder sterke mate dan in het recente verleden het geval is geweest het koopgedrag zal zijn gericht op het kopen tegen de laagst mogelijke prijzen. Als die tendens zich zal voordoen — hetgeen mij vrij waarschijnlijk lijkt — dan zou dit een gunstige factor zijn voor de rendabele exploitatiemogelijkheden van betrekkelijk kleine winkels; met name voor gespecialiseerde assortimenten in die artikelgroepen waarvoor deskundigheid, voorlichting bij de verkopers en een meer individuele behandeling bij vele klanten nog steeds hoog genoteerd staan.

Het is niet mogelijk om hierover met enige zekerheid een uitspraak te kunnen doen, maar wel kan met zekerheid worden geconstateerd dat de grove mazen die zich hier en daar in het net van detailhandelsvestigingen voordoen door velen worden ervaren als nadelige gevolgen van het proces van schaalvergroting en concentratie in de detailhandel. Een groot deel van de consumenten heeft het onderste uit de prijzenkan willen hebben waardoor niet alleen zij, maar voornamelijk anderen, het lid op de neus hebben gekregen. De tijd zal het leren of een zekere herwaardering van de consumentenvoorkeuren ten gunste van kleinere winkeleenheden wat gunstiger vooruitzichten voor de zelfstandige winkeliers zal bieden.

P. M. van Nieuwenhuizen

ESB

Mededeling

Post-Academische cursus „Systematische calculatiemethoden”

In het kader van het juridisch post-academisch onderwijs van de Rijksuniversiteit Utrecht wordt door de Faculteit der Rechtsgeleerdheid in het najaar 1977 een cursus „systematische calculatiemethoden” georganiseerd. Tijdens deze cursus zal aandacht worden besteed aan de volgende onderwerpen:

- calculaties i.v.m. planning op korte termijn van opbrengsten en kosten;
- calculaties i.v.m. planning op lange termijn (investeringsvraagstukken);
- calculaties i.v.m. de gepubliceerde jaarrekening (kengetallen).

De cursus zal worden gegeven door Prof. Dr. R. Slot, hoogleraar in de staathuishoudkunde aan de Rijksuniversiteit Utrecht.

Tijd: maandagavond 19 en 26 sep-

tember en 3, 10 en 17 oktober a.s. van 19.30 tot ca. 22.00 uur. Plaats: Economisch Instituut, Boothstraat 1c, Utrecht. Cursusgeld: f. 50 inclusief lesmateriaal op gironummer 3675961 t.n.v. Rijksuniversiteit Faculteit Rechtsgeleerdheid, Utrecht, onder vermelding van „PAO-systematische calculatiemethoden”.

Inlichtingen en aanmelding: Bureau van de Faculteit der Rechtsgeleerdheid, Utrecht, t.a.v. Mevr. Mr. B. M. Verdegem, Maliebaan 95, Utrecht, tel.: (030) 31 58 84.

**Blijf bij
lees ESB**

Nogmaals Mont Pelerin-Society

Naar aanleiding van de notitie over de Mont Pelerin Society in ESB van 6/13 april jl., berichtte Mr. M. M. van Notten, woordvoerder van de Society het volgende.

„In uw weergave van hetgeen het public relations kantoor Pleyte d'Ailly u gezegd heeft staan helaas onjuistheden.

1. De leden van het Comité van Aanbeveling werd nimmer gevraagd of zij achter de doelstellingen van de Society staan. Wel of zij bereid waren de leden van deze vereniging te assisteren om één enkele conferentie in Amsterdam te organiseren.
2. Een voor-bijeenkomst heeft de Society nimmer georganiseerd. De bijeenkomst met politici waarvan u rept, valt typisch buiten het kader van de activiteiten van de Mont Pelerin Society”.

Naschrift

Onze weergave bevatte geen onjuistheden, dat wat ons gezegd was, bevatte onjuistheden.

L.H.

Consumptief krediet

In *ESB* van 27 april jl. is in de rubriek „geld- en kapitaalmarkt” het lezenswaardige artikel „het consumptief krediet in 1976” opgenomen. De auteur ervan is als medewerker van het Economisch Bureau van de AMRO-bank „nourri dans le serail” en geeft — bij de beschrijving van de oorzaken van de explosieve ontwikkeling van het consumptief krediet — daarvan blijk. Zijn verwachting voor 1977 is — vanuit het recente verleden doorgetrokken —, dat de consumptieve kredietverlening een sterke groei zal vertonen, „zij het wellicht enigszins minder dan in het afgelopen jaar”.

Uit een — in het artikel — opgenomen tabel blijkt voorts, dat de marktaandelen in zekere handen zijn: rond 40% is ondergebracht bij de handelsbanken en landbouwkredietinstellingen en ruim 50% bij de financieringsmaatschappijen. Terecht merkt de schrijver op, dat de CBS-onderscheiding tussen geldschietbanken en financieringsmaatschappijen een kunstmatige is. In het artikel ontbreekt echter de opmerking, dat dit in bijna gelijke mate geldt voor de handelsbanken en landbouwkredietinstellingen enerzijds en de financieringsmaatschappijen anderzijds. Veel financieringsmaatschappijen zijn immers volle dochters van de handelsbanken cum suis.

Voorts constateert de auteur, dat de marktpenetratie door middel van een kantorennet althans in vergelijking met Duitsland of Zwitserland nog niet aan het einde is.

Op de hand gewogen zijn in het artikel de voorwaarden aanwezig om een nieuwe marktpartij te laten optreden:

- een stijgende reële en koopkrachtige vraag naar consumptief krediet;
- een uiterst beperkt aantal aanbieders; naar belangrijkheid gemeten op één hand af te tellen;
- een marktpenetratie door middel van een kantorennet, dat dieper kan steken dan thans reeds het geval is.

De conclusie ligt zo voor de hand, dat de nieuwe marktpartij feitelijk al aanwezig is. „Nu de overheidsdiensten 1) sinds 1 maart jl. zich eveneens op deze markt hebben begeven, is het aantal partijen dat strijdt om de gunst van de consument verder toegenomen...”. „So far, so good”. Maar als zo vaak,

geen roos zonder doorns. „Het is” — schrijft de auteur — „overigens opmerkelijk, dat, nu De Nederlandsche Bank zich verontrust heeft getoond over de snelle groei in de totale kredietverlening door de geldscheppende instellingen, het een overheidsbedrijf is dat door zijn toetreding tot de markt voor het consumptief krediet juist nu een stimulerende invloed zal uitoefenen op de omvang van deze kredietverlening”.

In deze passage worden op opmerkelijke wijze een aantal zaken verward:

- bedrijfseconomische mérites met macro-economische criteria;
- overheidsdiensten, in casu RPS/PCGD met het particuliere bedrijfsleven;
- de volgtijdelijkheid van gebeurtenissen.

Om met het laatste te beginnen: de toeneming van de liquiditeitsquote uitgedrukt in een percentage van het bruto actief bedrijf bedroeg in 1976 22% ten opzichte van 1975. De „bijdrage” daarin van de combinatie RPS/PCGD bedroeg 12%. De „vergelers” dienen dus niet bij de PPT-gelddiensten te worden gevonden.

Voorts kan worden verondersteld, dat de consumptieve kredietverlening ultimo 1977 circa f. 6 mrd. bedraagt, en het aandeel daarin van RPS/PCGD enkele procenten is. Een belangrijke mate tot „kredietvervuiling” is van RPS/PCGD dit jaar niet te verwachten.

Van overheidsdiensten — ook wanneer zij hun cliënten bedienen onder gelijke concurrentiële voorwaarden — mag een meer maatschappelijk gerichte bedrijfsuitoefening worden verwacht dan van hun concurrenten. Dat neemt niet weg, dat zij een door de wetgever aanvaarde taak effectief en doelmatig moeten uitvoeren.

Naar het zich laat aanzien zal De Nederlandsche Bank in gelijke mate voor allen, dus ook voor RPS/PCGD, grenzen stellen aan de totale kredietexpansie in 1977 *. De overtreders worden bestraft. Binnen de gestelde grens, staat het de financiële instelling vrij zijn marktaandeel per produkt te kiezen. Het opjaageffect is dus begrensd en meetbaar.

De conclusie kan geen andere zijn, dan dat een overigens goed artikel wordt

ontsied door een verkrampde poging de „schuld” van een grote kredietexpansie in 1976 op een nieuwe — eerst in 1977 opgetreden — marktpartij te verhalen.

Drs. C. J. Schotsman,
hoofddirecteur Gelddiensten PTT

* Is in middels gebeurd, red.

1) De auteur heeft het oog op de RPS met PCGD.

Naschrift

Het heeft mij aangenaam getroffen een reactie op mijn artikel te mogen ontvangen van de hand van de hoofddirecteur Gelddiensten van de PTT.

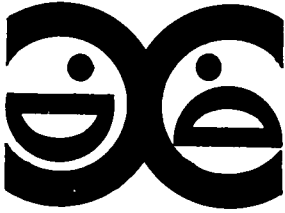
Ik heb de indruk gekregen dat de heer Schotsman géén bezwaren aantekent tegen de kern van het artikel, maar reageert op enkele secundaire elementen daarin. Ten aanzien van deze elementen blijkt echter dat zijn reactie niet steeds aansluit op hetgeen in mijn artikel staat.

Zo legt de heer Schotsman mij in de mond dat: „de marktpenetratie door middel van een kantorennet (. . . .) nog niet aan het einde is”. In werkelijkheid is beschreven dat de oprichting van een uitgebreid kantorennet de concurrentiepositie van het bankwezen op het gebied van het consumptief krediet heeft versterkt „Ons land kreeg hierdoor een hoge bankdichtheid” constateerde ik. Over toekomstige ontwikkelingen heb ik mij niet uitgelaten.

Belangrijker is echter het kernpunt van de reactie: ik zou de schuld van de grote kredietexpansie in 1976 op de gelddiensten van de PTT hebben geschoven. In de door de heer Schotsman gewraakte passage is dit punt echter niet aangeroerd. Er wordt slechts de verwondering van de schrijver in kenbaar gemaakt, dat het juist een overheidsbedrijf is dat op dit moment toetreedt tot de markt voor het consumptief krediet, nu De Nederlandsche Bank zich beraadt over de noodzaak van een kredietrestrictie.

De schuldvraag van de kredietexpansie in 1976 is dus niet in deze passage of elders in het artikel gesteld. De gelddiensten van de PTT zouden zich dan ook niet aangesproken behoeven te voelen.

Drs. R. A. R. van den Bosch

Werkloosheid en het vrije ondernemerschap

DRS. L. FAASE

Wanneer we de directeur van het Centraal Planbureau mogen geloven zijn we voorlopig nog niet van onze relatief hoge werkloosheid af. Uit zijn berekeningen blijkt in de eerste plaats dat het kwantitatieve overschot in de jaren tachtig niet beneden de 200.000 zal komen. In de tweede plaats belooft het ook een interessante periode te worden voor degenen die zich bezighouden met de kwalitatieve discrepanties op de arbeidsmarkt. Toenemende overschotten van met name hoger opgeleiden zullen gepaard gaan met toenemende tekorten van lager gekwalificeerden. De teneur van de opmerkingen van Van den Beld zijn uiteraard niet nieuw. Maar wie leest dat het aanbod van lager opgeleide personeel zal dalen van 48,5% in 1970 tot 19% in 1990 zal wellicht de neiging hebben het hoofd in de schoot te leggen en af te wachten. De teerling is kennelijk al geworpen.

Dat blijkt echter niet juist. Werkgevers beweren met grote drang dat de werkloosheid wel oplosbaar is mits de rentabiliteit van het bedrijfsleven toeneemt. Voorwaarde hiertoe is een achterblijven van de loonkostenstijgingen bij de produktiviteit en met name een daling van de arbeidsinkomensquote. Daarbij moet ook de overheid een stapje terug en de publieke en private bestedingen weer met elkaar in evenwicht worden gebracht. Tal van oplossingen worden zo aangedragen om het werkloosheidsprobleem effectief te lijf te gaan. Naar de aard van de oplossing zijn verschillende stromingen te onderkennen.

In de eerste plaats de economische oplossingen die zich deels concentreren op het terugdringen van de inflatie en deels op het verhogen van de rentabiliteit. Weinig aandacht wordt hierbij nog geschonken aan de vraag in welke projecten c.q. sectoren geïnvesteerd dient te worden en of er op lange termijn wel markten zijn voor de uitkomst van het productieproces. Deze vragen, die ten nauwste samenhangen met het vraagstuk van optimale arbeidsallocatie, gaan vooralsnog schuil achter het hernieuwd pleidooi voor vrij ondernemerschap.

Intussen heeft een zekere stabilisering

van de loonkosten al geresulteerd in duidelijk positiever berichten op de beurspagina's van de dagbladen. Het werkgelegenheidseffect van dit herstel valt overigens moeilijk in te schatten. Een tegenovergesteld effect schijnt zich in feite voor te doen. Daar waar de rentabiliteit zich heeft hersteld, is dat gepaard gegaan met een afname van de werkgelegenheid in het binnenland en met een niet oninteressante toename van de personeelsbezetting in het buitenland (de lage-loon-landen). Deze stille herstructureringsactiviteiten via het natuurlijk verloop, zoals die al jaar en dag bij Philips 1) worden toegepast, zijn nog bescheiden vergeleken bij herstructureringen die ons nog te wachten staan in de staal en in sommige chemie-sectoren (Estel/Akzo). De overheid tracht hierbij de helpende hand te bieden door middel van gerichte financiële steunverlening en het in feite oneigenlijke gebruik van werktijdverkorting. „Goed bedoelde rotzooi” heeft de Tilburgse econoom Stevers het onlangs genoemd en daar konden Lubbers en Den Uyl de verkiezingscampagne mee starten.

De economische maatregelen kan men zien als pogingen om de vraagzijde op de arbeidsmarkt sterker te maken. Oneigenlijk element in deze discussie is daarbij de nadruk die wordt gelegd op het vrije ondernemerschap. In de eerste plaats wordt die vrijheid gerelateerd aan tal van overheidsbeslissingen die, neergelegd in wettelijke maatregelen, het kader bepalen waarbinnen ondernemingen kunnen opereren. De toegenomen werkloosheid vormt als het ware een gelegitimeerde actiebasis om zich tegenover nieuwe overheidsbemoediging te verzetten. Mijns inziens speelt echter ook een psychologische factor mee. Het kabinet-Den Uyl heeft zich de laatste jaren positiever opgesteld tegenover het bedrijfsleven. Die face-lift in het progressieve kamp moet omgezet worden in klinkende munt en macht.

De sociaal-economische dimensie

Naast aandacht voor de vraagzijde

heeft het ook aan belangstelling voor de aanbodzijde op de arbeidsmarkt niet ontbroken. Een drietal hoofdlijnen zijn te trekken. In de eerste plaats zijn tal van directe en praktische maatregelen gesuggereerd om het arbeidsaanbod te beperken. De tweede variant behelst zo niet de ontkenning dan toch de relativering van het probleem. Een derde richting heeft zich primair bezighouden met de vraag welke procedures gevolgd kunnen worden om tot oplossingen te komen: de institutionele variant.

Wat het eerste betreft, in de verschillende verkiezingstoernees is de oplossing van vervroegde en/of flexibele pensionering meermalen genoemd. Vervroegde pensionering al dan niet op vrijwillige basis heeft echter een andere sociale betekenis dan het geopperde model van de flexibele pensionering van 60-70 jaar. In het laatste model wordt bewust afgerekend met de scherpe demarcatielijn die nu bij 65 jaar ligt. Wanneer deze flexibiliteit in pensionering gepaard kan gaan met flexibiliteit in het aantal uren dat per dag of per week aan arbeid wordt verricht en ook (als het even kan) met loskoppeling van arbeid en inkomen dan is een belangrijke sociale maatregel genomen om de traumatiserende overgang van de actieve naar de niet-actieve periode te overbruggen.

Daarnaast worden leerplichtverlenging, deeltijdarbeid en arbeidstijdverkorting onder de aandacht gebracht. De leerplichtverlenging is in de nabije toekomst de meest haalbare oplossing. Mijns inziens is het gewenst om voor dat deel van de toekomstige beroepsbevolking dat gespecialiseerde handarbeidersfuncties ombeert, de relatie met de bedrijfstak van keuze nauw aan te halen en samenwerkingsvormen te creëren met bedrijfs- of bedrijfstakgebonden vakopleidingen. Terugdringing van jeugdwerkloosheid enerzijds en betere integratie van stageperiodes anderzijds lijken daarmee binnen het bereik te komen.

1) Ad. Teulings, *Philips, geschiedenis en praktijk van een wereldconcern*, Amsterdam, 1976.

Wat arbeidstijdverkorting en de introductie van deeltijdarbeid betreft, in vele commentaren is terecht twijfel geuit aan de mogelijkheid om via beperking van de participatieduur de werkloosheid terug te dringen. Zo is het effect van vervroegde pensionering ook al door het hoge ziekteverzuim en hier vaak aan gekoppelde WAO-overgangsperiode betrekkelijk gering. Arbeidstijdverkorting echter kan in veel gevallen door produktiviteitsverhoging worden opgevangen en/of een zekere leegloop verminderen 2). De ijveraars voor de introductie van deeltijdarbeid overschatten enerzijds de flexibiliteit van de arbeidsorganisatie om deeltijdwerkers in te passen en baseren zich anderzijds te veel op de gedachte dat man en vrouw dan beiden in het arbeidsproces kunnen participeren. Dit reveil voor de economische functie van het traditionele gezin — man en vrouw beiden verantwoordelijk voor zowel het gezinsinkomen als voor de gezinstak — biedt weliswaar korte-termijnperspectieven voor degenen die de op sexe gebaseerde arbeidsverdeling wat terug willen dringen, op de werkloosheidscijfers zal het echter geen enkel positief effect hebben. Integendeel, een gedeelte van de verborgen werkloosheid zal manifest worden. Met de toenemende participatie van de (gehuwde) vrouw in het arbeidsproces beginnen de problemen pas goed.

Binnen het kader van de arbeidstijdverkorting of zo men wil, een betere spreiding van werkgelegenheid, heeft een ook door Hoffman 3) aangestipte variant nog weinig aandacht gekregen. Het betreft hier de overgang naar een meerploegendienststelsel in vol continue-bedrijven, dus in het algemeen de introductie van 5 ploegenroosters. Deze maatregel is in 1975 al eens door een ambtelijke werkgroep 4) aanbevolen als remedie tegen „..... gesignaleerde tekorten in maatschappelijke aangepastheid, het ontstaan van eet- en ritmestoornissen en slaapttekorten.....”. Voorwaar op zich zelf al geen geringe redenen.

Het door Hoffman gesignaleerde tekort aan flexibiliteit van deze maatregel die immers niet meer teruggedraaid kan worden weegt m.i. in de huidige situatie minder zwaar. Wel blijkt uit de praktijk dat de uit de omzetting resulterende loonkostenstijging van 20% niet altijd kan worden opgevangen. In Groningen waar de industriebonden het 5-ploegstelsel met succes in de onderhandelingen brachten, bleken deze niet bereid de ploegentoeslag (normaal 30%) al te sterk te verminderen. De uitkomst bij een Kappa Holding bedrijf van 17% bleek evenwel haalbaar en biedt m.i. interessante perspectieven, met name ook in het kader van de omzetting „winst in werk”. Nederland heeft echter, vergeleken met andere Westeuropese landen een betrekkelijk korte ploegendienst-traditie

met relatief weinig volcontinue arbeid. Maar ook elders is de bezinning op de sociale en medische gevolgen van ploegenarbeid op gang gekomen 5). Werkloosheid lijkt echter op een veelkoppige draak. De hier besproken maatregelen hebben niet zelden alleen het effect dat verschuivingen plaatshebben in de aard van de *verborgen* werkloosheid.

Werkloos zijn is niet erg

Niets is veranderlijker dan de cultuur. De post-industriële samenleving van de jaren zestig, de hippies in het Vondelpark, deden ons vermoeden dat de mens vooral homo ludens moest zijn. Die creatie van een welvaartsmaatschappij deed het geloof in oude waarden danig wankelen. Interessante beschouwingen over de relatie werk — vrije tijd leidden tot de gedachte dat de plicht om te werken vervangen kon worden door het recht op werk en los hiervan het recht op inkomen. De theorie van Theobald rond het gegarandeerd minimum inkomen deed opgeld. Een voorvechter

Deze rubriek wordt verzorgd door de afdeling Sociaal-Economisch Beleid van de Erasmus Universiteit Rotterdam

van deze filosofie is ten onzent nog steeds Prof. J. P. Kuypers. In de kern gaat het erom dat de mens vrij moet zijn om te kiezen tussen werken en niet werken. En zo men werkt, werkt men om te leven en leeft men niet om te werken; een stellingname die getypeerd kan worden als een stukje „Gesunkes Kulturgut”, maar die de aandacht wat afleidde van de werkelijke problematiek: de waarde die het werk zelf heeft en met name de inhoud van het werk en het grote belang dat men hecht aan de uit het werk voortvloeiende sociale contacten.

Het ziet er dan ook naar uit dat de stijgende werkloosheid ons heeft doen inzien dat de relativering van het belang van arbeid voor de mens, slechts een tijdelijke rimpeling was in het water van onze sociaal-economische vijver. Het sociaal-ethische dilemma blijft er niet minder groot om. Enerzijds zijn we in ons denken over arbeid gefixeerd op betaalde zo men wil loonarbeid. De waardering van werkloosheid is verschoven van: — wie niet werkt zal niet eten — via het stigmatiserende — wie niet werkt eet van anderen — naar — wie niet werkt is getroffen door een ernstige, persoonlijk rampzalig, gebeuren. M.a.w., de stigmatisering van de werkloze als iemand die niet werken wil, is verdrongen door de inferiorisering van allen die, om redenen anders dan korte werkloosheid niet werken kunnen. Uitzendbureaus maken in hun reclame-

campagnes niet zelden gebruik van deze situatie: emancipatie hoe banaal ook geïllustreerd, impliceert participatie. De andere kant van de medaille is paradoxaal genoeg het probleem dat een veranderende waardering van arbeid die het gevolg is van (noodgedwongen) non-participatie in het heersende arbeidsmarktverkeer kan leiden tot inferiorisering van werkenden. Het gevolg kan zijn verlies aan arbeidsmotivatie en lagere produktiviteit bij de nog werkende beroepsbevolking 6). Dit dilemma is niet anders dan door volledige werkgelegenheid oplosbaar tenzij ons denken over en beleven van arbeid kan worden losgekoppeld van tijd (40 jaar 40 uur per week) en geld.

Werkloos zijn in zijn traditionele betekenis behoeft niet te betekenen dat men geen arbeid wil of kan verrichten. Anderzijds betekent werken niet altijd dat men iets om handen heeft dat op zich werkelijk betekenis heeft voor het individu. De kwantitatieve tekorten hebben weliswaar het zicht op de kwalitatieve tekorten wat verduisterd, het probleem blijft urgent. In de discussies rond de werkgelegenheidsproblematiek worden de kwalitatieve aspecten van de werkgelegenheid veelal verenigd tot de confrontatie van functievereisten enerzijds en met de genoten opleiding van de werknemer anderzijds. Of men nu spreekt van „passende arbeid” of van „passende werkgever”, het is een buitengewoon statische definiëring van optimale arbeidsallocatie. Uit eigen onderzoek onder werknemers die pas van baan waren veranderd bleek, dat rond 55% van een onderzochte groep werknemers binnen een jaar na het accepteren van de nieuwe baan ontevreden was met de huidige werkzaamheden. De mogelijkheid om intern van werk te veranderen werd echter slechts door een kleine groep (9%) reëel geacht. Voor vrouwelijke werknemers liggen beide percentages nog iets verder uit elkaar.

De cijfers tonen aan dat optimale arbeidsallocatie als proces zich met name ontwikkelt na de (her)intrede in het arbeidsproces. Ook hieruit blijkt dat het functioneren van (organisatie-) interne markten veel belangrijker is dan de externe markt (de brug of kloof tussen interne markten). Niet ten onrechte is dan ook op het onlangs (10 maart) door de Raad van de Arbeidsmarkt georganiseerde symposium over „de

2) L. Hoffman, Arbeidstijdvermindering als instrument voor de werkloosheidsbestrijding, *ESB*, 5 mei 1976.

3) L. Hoffman, idem.

4) Rapport van de werkgroep „Ploegenarbeid”, Directoraat-Generaal van de Arbeid, Voorburg, mei 1975.

5) Marc Maurice, *Shift Work*, ILO, Genève, 1975.

6) H. A. P. Swart, Onderzoek van Onderzoek, *Universiteit en Hogeschool*, jrg. 23, no. 4, februari 1977.

arbeidsmarkt vandaag en morgen" door verschillende referenten de kwaliteit van de arbeid centraal gesteld. Daarmee is het intussen nog droevig gesteld. Kwalitatieve verbetering van arbeidsplaatsen, werkstructurering, taakroulatie, taakverbreding, alternatieve technologieën, het zijn alle bekende termen, waarvan we weten dat het in Zweden hier en daar aardige resultaten heeft opgeleverd, maar waarvan de toepassing in Nederland tot nu toe weinig verheugende uitkomsten heeft opgeleverd. Verheugend is intussen wel dat, na een jaar onderhandelen, werkgevers- en werknemersorganisaties het eens zijn over de opzet van een vijf- tot tiental experimentele medezeggenschapsprojecten.

Wanneer we de arbeid die een werknemer in een organisatie verricht, opsplitsen in een werkintrinsieke functie, een overlegfunctie, een medezeggenschapsfunctie en een bestuursfunctie, dan blijkt dat op al deze terreinen experimenten mogelijk zijn behalve m.b.t. de topstructuur van de onderneming. Dat is jammer. Kennelijk wordt het bestuur van de onderneming uitsluitend als een werkintrinsieke functie met weinig taakroulatie gezien. De geplande serie experimenten doet overigens de vraag rijzen waarom er met uitzondering van vervroegde pensionering nog zo weinig experimenten zijn die nagaan hoe de vraag naar arbeid structureel kan worden vergroot. Ten slotte: het is opmerkelijk dat zowel vanuit het oogpunt van kwalitatieve als kwantitatieve werkgelegenheid gepleit wordt voor een herwaardering van het kleine bedrijf, zowel vanuit de organisaties voor het midden- en kleinbedrijf als door de voorzitter van de Industriebond NVV. De ontwikkelingen bij Philips stellen hen in het gelijk. *Small is beautiful.*

De institutionele benadering

Onder de institutionele benadering versta ik de pogingen die worden ondernomen, niet in de eerste plaats om de werkloosheid op te lossen, maar om de structuren aan te geven waarbinnen die oplossing mogelijk blijkt. Zo hebben Albeda en De Pous onlangs tijdens een discussie een pleidooi gehouden voor een overlegeconomie. Een dergelijke overlegeconomie moet een antwoord zijn op al te centralistische overheidsbemoedening. Het overleg moet betrekking hebben op zowel de arbeidsvoorwaarden als het arbeidsmarktbeleid, het industriebeleid en het regionale beleid.

M.b.t. het arbeidsmarktbeleid heeft Van Voorden tijdens het al gememoreerde symposium van de Raad voor de Arbeidsmarkt een pleidooi gehouden voor de instelling van een permanent arbeidsmarktbeleidsorgaan, uiteraard ook hier met een tripartite structuur. Nu moet gezegd dat sinds de instelling van de beleidscommissie scheepsbouw

J. D. A. Cuddy: International price indexation. Saxon House, Farnborough, 1976, 144 blz., \$ 13.40.

Het boek is geschreven onder een mandaat van de secretaris-generaal van UNCTAD en blijkt het voorwoord in betrekkelijk nauwe samenwerking met het secretariaat van UNCTAD. Het mag dus geen verwondering wekken dat de erin naar voren gebrachte ideeën en argumentatie niet fundamenteel afwijken van de algemene teneur van de UNCTAD-documenten over dit onderwerp.

In hoofdstuk 1 wordt indexering als concept uitgewerkt. Het doel en diverse vormen van indexering worden besproken. Als een van de motieven voor indexering wordt de verslechterende goederenruilvoet van ontwikkelingslanden opgegeven. Dit bevreemdt mij ietwat, aangezien de schrijver in appendix 4 van het boek tot de conclusie komt dat verslechtering van de goederenruilvoet van ontwikkelingslanden niet is aangetoond. Overigens moeten we hier-

bij wel bedenken dat voor de planning van de beschikbaarheid van buitenlandse valuta niet de goederenruilvoet maar de inkomensruilvoet de relevante grootheid is.

Verder wordt er onderscheid gemaakt tussen diverse te indexeren exportpakketten en diverse als indexator te gebruiken importprijsindices. Er wordt gewezen op het gebruik van indexering op nationaal niveau. Overigens stelt de auteur expliciet dat, welke vorm indexering voor grondstoffen in de wereldhandel ook aanneemt, de implementatie daarvan af zal hangen van een of andere vorm van effectieve controle over prijzen en hoeveelheden van de verhandelde grondstoffen. In hoofdstuk 4 wordt hier nader op ingegaan.

In hoofdstuk 2 wordt een aantal economisch-politieke aspecten verder uitgewerkt, bijv. of indexering per land of per grondstof plaats moet vinden, of

de corporatieve organen de wind weer wat in de zeilen schijnen te hebben. Het blijft echter merkwaardig dat het antwoord op een te sterk gecentraliseerde besluitvorming leidt tot ideeën rond het herstel van wat Lyphart 7) ooit de participatiepolitiek noemde, en niet of nauwelijks tot pleidooien voor verdergaande democratisering. Het is trouwens de vraag of werkgevers- en werknemersorganisaties na de recente stakingsacties, die met name de meer polariserende „opinion leaders” vast in het zadel hielpen, wel bereid zijn zich in het corporatistische avontuur te storten. Bovendien hebben de bonden bij veel ondernemingen nog veel onverzilverde cheques gedeponereerd; de gematigde looneisen moeten leiden tot meer werk. De stakingen dit voorjaar kunnen de vakbeweging duidelijk hebben gemaakt, dat haar kracht ligt in een goed georganiseerde en actieve basis en daarnaast dat niet de prijscompensatie het grote struikelblok vormde, maar vooral ook de *angst om de macht.*

En hierbij sluit ik aan op de politieke betekenis van de werkloosheid voor het vrije ondernemerschap. De nieuwe wet op de ondernemingsraden, de wet op de vermogensaanwasdeling, de structuurwet, waarbij met name het CNV-plan om de factor arbeid een plaats toe te kennen in het bestuur van de onderneming, meer aandacht verdient; het zijn alle voorstellen die de macht van de onder-

nemer binnen de onderneming beperken. De prijs die hiervoor moet worden betaald is werkloosheid.

Voor de vakbeweging kan dit alles betekenen dat er geen wezenlijk verschil is tussen arbeidsmarkt- en arbeidsvoorwaardenbeleid. De relatief geringe belangstelling die de vakbeweging in het verleden had voor problemen van arbeidsmarktallocatie en haar geringe invloed op het functioneren van de arbeidsmarkt kan mede worden verklaard uit haar centralistische en corporatistische verleden. Het werkelijke integratiekader voor werkgelegenheids- en inkomensvraagstukken ligt in de onderneming zelf. Overleg op hogere niveaus zijn daarbij uiteraard zinvol en met name in het overleg per bedrijfstak kan men zich verdienstelijk maken voor de aanpak van gezamenlijke problemen (scholing e.d.).

Het gestructureerde bedrijvenwerk blijft echter een primaire taak. Het gaat om controle van de werkgelegenheid op het niveau waar de beslissingen erover worden genomen. De functie van de ondernemer, noch die van de onderneming zal er essentieel door veranderen. Bovendien, het vrije en gedemocratiseerde ondernemerschap is een groot goed.

L. Faase

7) A. Lyphart, *Verzuiling, pacificatie en kentering in de Nederlandse politiek*, Amsterdam, 1968.

prijstabilisatie of prijsondersteuning nagestreefd moet worden, en welke landen en goederen bij de berekening van de importprijsindex inbegrepen moeten worden.

In hoofdstuk 3 wordt ingegaan op een aantal praktische problemen. Hierbij komen economische aspecten aan de orde, zoals effecten op de productie en consumptie van de te indexeren goederen, en statistische problemen, zoals de wijze van berekening van de importprijsindex, het initiële niveau van de referentieprijzen en het feit dat zelfs bij betrekkelijk homogeen uitziende producten, bij nadere beschouwing, diverse soorten en kwaliteiten, en dus prijzen, te onderscheiden zijn.

In het volgende hoofdstuk houdt de auteur zich bezig met de operationele kant. Diverse te gebruiken indexeringsformules worden besproken. Hij bespreekt een aantal institutionele mogelijkheden, zoals producentenorganisaties, internationale grondstoffenovereenkomsten en lange-termijncontracten. Hierbij bekommert hij zich niet om de niet al te florissante historie van een aantal van dit soort instituties.

De kern van hoofdstuk 5 wordt gevormd door een aantal simpele modellen, waarmee de gevolgen van indexering worden doorgerekend. Allereerst wordt op heel eenvoudige wijze getoond dat het met de internationale inflatoire effecten van grondstoffenindex-

ering heel wel mee kan vallen. Dan volgt een twee-landenmodel, rijk en arm, met hun typische structuur. In al zijn beperktheid volgt hieruit een waarschuwende conclusie, t.w. dat indexering wel de handelsbalans van het arme land kan verbeteren, maar tegelijkertijd zijn inkomensruilvoet kan verslechteren. De vraag is dan of dat land beter af is. Dan volgen drie grondstoffenmodellen (tin, koffie, cacao). Daarmee wordt voor de periode 1975-1980 uitgerekend welke jaarlijkse productiebeperking nodig is ten einde een bepaalde reële prijs te handhaven. In het laatste model worden voor de ontwikkelingslanden de gevolgen van prijsindexering van een aantal grondstoffen

AGRARISCHE SOCIALE FONDSSEN

's-Gravenhage

De Stichting Agrarische Sociale Fondsen zoekt voor haar hoofdkantoor een

CHEF INTERNE CONTROLE

Het A.S.F. verzorgt de administratie van de sociale verzekeringen in de agrarische bedrijfstak voor de Bedrijfsvereniging voor het Agrarisch Bedrijf, het Bedrijfspensioenfonds voor de Landbouw en het Vacantiefonds voor de Landbouw.

De Stichting heeft een hoofdkantoor in 's-Gravenhage en zes regionale kantoren. In totaal werken er circa 500 mensen.

De afdeling Interne Controle verricht de wetstechnische en financiële controle, alsmede de controle op de routing en procedures.

Voor deze functie zoeken wij iemand:

- van academisch niveau;
- met kennis van geautomatiseerde administratie;
- met wetstechnische kennis op het niveau van het vakdiploma sociale verzekeringen of met de bereidheid zich op dat gebied de noodzakelijke kennis zo spoedig mogelijk eigen te maken;
- met leidinggevende en organisatorische capaciteiten.

Wij denken aan personen in de leeftijd van 35 tot circa 45 jaar.

Wij bieden:

- salaris f 56.600,— - f 62.300,— all-in per jaar
- goede pensioenvoorziening
- goede secundaire arbeidsvoorwaarden

Sollicitaties dienen te worden gericht aan drs. A. Schouten, directie-secretaris.

A.S.F., Buitenrustweg 3, 's-Gravenhage

die tevens bereid is nadere inlichtingen over de functie te verstrekken (070-60.99.30).

berekend, via een simulatie voor de periode 1969-1973. Een voorzichtige conclusie is dat de goederenruilvoet van de meeste landen verslechtert t.o.v. de werkelijk gerealiseerde, zij het slechts met enkele procenten, terwijl het effect op de inkomensruilvoet positiever is.

Het boek wordt natuurlijk besloten met een hoofdstuk conclusies, gevolgd door 4 appendices, waarvan de laatste ingaat op het nog immer niet besloten ruilvoetdebat. Al met al is het een aardig boek over de vele aspecten van prijs-indexering van grondstoffen, zij het dat het voor diegenen die van de UNCTAD-documentatie hierover op de hoogte zijn, weinig nieuws bevat.

K. A. Koekkoek

E. N. Jonker, H. W. Buitendijk en Mr. A. C. de Groot: Elseviers vennootschapsbelasting. Uitgave 1977 voor de aangifte over 1976. BV. Annoventura, Amsterdam, 1977, 208 blz., f 29,50.

Deze 7e editie van *Elseviers vennootschapsbelasting* is een gids voor directeurs, staffunctionarissen, notarissen, accountants en aandeelhouders en biedt daarnaast een handleiding voor degenen die op de BV- of NV-vorm willen overgaan en voor studenten. Het aangiftebiljet voor 1976 wordt op de voet gevolgd. Speciale aandacht krijgen fiscale winstberekening, omzetting van eenmanszaak of firma in een BV of NV, aanmerkelijk belang, de (groot-)aandeelhouder, samenwerking, fusie en reorga-

nisatie. De belangrijkste wetteksten worden vermeld. Een model aangiftebiljet is bijgevoegd.

Gaston de Cock: Er hapert iets Praktijk en theorie van organisatie-ontwikkeling. Uitgeverij De Nederlandse Boekhandel, Antwerpen/Amsterdam, 1976, 187 blz., f. 33,50.

Hier een nieuw exemplaar — in de wassende stroom publikaties over organisatie-ontwikkeling van de hand van een Leuvense hoogleraar in de psychologie met meer dan 15 jaar ervaring in „management”- en „organization development”.

10 de rijksoverheid vraagt

chef studiedienst (mnl./vrl.) vac. nr. 7-1308/0936

voor het **Centraal Bureau voor de Statistiek**

t.b.v. de Hoofdafdeling Statistieken van Binnenlandse Handel en Dienstverlening

De hoofdafdeling maakt statistieken die inzicht geven in structuur en ontwikkeling van groothandel, detailhandel en dienstverlening (w.o. horeca, adviesbureaus e.d.).

De studiedienst houdt zich bezig met: het verrichten van wetenschappelijke studies o.a. ter bepaling van de positie van deze bedrijfstakken in het geheel van de nationale economie; uitbrengen van adviezen bij de opzet van nieuwe enquêtes; aanpassen van de vorm van de statistieken aan automatiseringsmogelijkheden en automatiseringsontwikkelingen; verstrekken van inlichtingen (intern en extern) m.b.t. het werkkterrein van de hoofdafdeling.

De taken van de Studiedienst brengen overleg met zich mee met departementen, Centraal Planbureau, Economisch Instituut voor het Midden en Kleinbedrijf en andere instanties, die op het genoemde terrein werkzaam zijn.

Taak: leiding geven aan bovengenoemde werkzaamheden (voorshands 6 medewerkers, 2 wetenschappelijke en 4 statistische); hij/zij wordt i.h.b. belast met de opbouw van de wetenschappelijke taken.

Vereist: doctoraal examen (bedrijfs)economie en ruime ervaring met wetenschappelijk (kwantitatief) onderzoek.

Standplaats: Voorburg.

Salaris: afhankelijk van leeftijd en ervaring max. f 5432,- per maand.

plv. hoofd (mnl./vrl.) vac. nr. 7-1275/0936

voor het **Ministerie van Verkeer en Waterstaat**

t.b.v. het Directoraat-Generaal van het Verkeer

Taak: inventariseren van de behoefte aan wetenschappelijke kennis op het gebied van verkeer en vervoer en stimuleren van onderzoek teneinde in deze behoefte te voorzien; in overleg met de beleidsdirecties opstellen van plannen op middellange en lange termijn; opstellen van prognoses en verzorgen van de inbreng van dit Directoraat-Generaal in planningswerkzaamheden in ruimer kader; ontwikkelen van methoden voor de analyses van de effecten van beleidsmaatregelen en uitvoeren van analyses van overwogen maatregelen; verzorgen van statistische gegevens t.b.v. het Directoraat-Generaal van het Verkeer. Eventueel leiding geven aan 8 medewerkers, w.o. 5 academici.

Vereist: doctoraal examen algemene economie met kennis van de vervoerseconomie; praktijkervaring.

Standplaats: 's-Gravenhage.

Salaris: afhankelijk van leeftijd en ervaring max. f 5432,- per maand.

Bovengenoemde salarissen zijn exclusief 8% vakantie-uitkering.

Schriftelijke sollicitaties, onder het bij de gewenste functie vermelde vacaturenummer (in linkerbovenhoek van brief en enveloppe en voor elke vacature een afzonderlijke brief), zenden aan de Rijks Psychologische Dienst, Prins Mauritslaan 1, 's-Gravenhage.